

RAZPRAVE – STUDIES

Stanislav Južnič

Kostel med poskusi naselitve uskokov sredi 16. stoletja**1. UVOD**

V ZČ 53 (1999), str. 295–323 smo opisali razvoj gospostva Kostel do najstarejšega ohranjenega urbarja iz leta 1494. V tem prispevku nadaljujemo začetno temo.

Za 16. stoletje so bili značilni veliki etnični in tudi politični premiki, ki so prinesli v Kostel uskoške priimke in pogoste turške napade z nemirnim življenjem ob slabo branjeni meji. Ohranjena sta dva kostelska urbarja iz 16. stoletja ter številni viri o turškem ropanju, gibanju prebivalstva in o protestantih v Kostelu.

2. URBAR GOSPOSTVA KOSTEL IZ PRVE POLOVICE 16. STOLETJA¹

Starejši izmed obeh ohranjenih kostelskih urbarjev iz 16. stoletja sestavlja naslovnica in 16 neoštevilčenih strani širine 10 cm in višine 25 cm. Na naslovnici beremo: “Urbar Zur Costel Gerraut Graffen=wardt an der Kullp (Z)wang² Langemantl.” Pozneje je bilo dopisano še “original Urbar sine” (dato “no. 2 1603” s sodobno pisavo. Naknadna datacija z letom 1603 je napačna, saj pisava urbarja izvira iz prve polovice 16. stoletja.³ Tudi v Repertoriju mu Vicedomskega urada Arhiva Slovenije na str. 491 in 494 je bila za ta urbar najprej

¹ ARS, Vic. šk. 75, lit.C, I, fasc.43. Ema Umek, Reformirani urbarji deželnoknežjih gospostev na Kranjskem, ZČ, 36 (1982) str. 315 in 317 je opisala kostelski urbar za leto 1520. Dokumenta ni na citiranem mestu: “ARS, Vic. I/48, lit.G XVI/2”. Kostelski urbar za leto 1494 se nahaja na istem mestu pod XVI/4, urbar za leto 1570 pod XVI/3, popis graščinskih dokumentov iz leta 1570 pa pod XVI brez številke. Dokument s citirano številko XVI/2 manjka v zbirki, saj so urbarju iz leta 1570 pomotoma pripisali št. 4 (Terpin, 6. 9. 1995). Leta 1494 (Umek, n.d. 1982 pomotoma leto 1520) so v Kostelu plačevali pravico sv. Mihaela 29. septembra v denarju. Enako je bilo v Ložu leta 1531, medtem ko so nekatere župe gospostva Kamnik dajale leta 1571 odojka v naravi. Leta 1494 (Umek, n.d., pomotoma 1520) so bili kostelski podložniki dolžni dvakrat letno voziti in sekati les po naročilu oskrbnika. Dolžni so bili tudi gnojiti njive, žeti žito, ga omlatiti in prepeljati v kaščo ter voziti vino. Živinske tlake z oranjem ni bilo, prav tako ne pletja in tretja lanu kot leta 1570 in leta 1603. Zato pa tedaj podložnikom ni bilo treba delati v gozdu in voziti vino. Domnevamo, da je priseljevanje uskokov med letoma 1520–1570 vplivalo na strukturo in delovne navade Kostelcev. Spremenile so se verjetno tudi podnebne razmere in ni bilo več toliko lesa, ki so ga leta 1520 verjetno izvažali v Benečijo. Glede tovorjenja vina pa verjetno tudi leta 1494 niso tovorili kostelskega vina, temveč primorsko proti Ljubljani. Ne vemo, kakšen je bil obseg gnojenja njiv, ki so ga morali podložniki opravljati leta 1494. Gotovo koristnost gnojenja ni bila tako jasna, kot v 19. stoletju pod vplivom Bleiweisovih Novic. Živino so pasli na prostem. Le pozimi se je utegnilo nabrati kaj gnoja v hlevu, ki so ga bili podložniki dolžni odpeljati na graščinske njive.

² “Zwang” v pomenu “prenos na” (Edward Skender, pismo 15.2.2000).

³ Drago Trpin, ARS, pismo 21. 1. 1994. Precejšnje število urbarjev deželnoknežjih posesti je ohranjeno za leta okoli 1495, 1522 in 1573 (Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, Zgodovina agrarnih panog II. zvezek, Ljubljana 1980, str. 204). Mednje lahko uvrstimo tudi tri ohranjene kostelske urbarje.

napisano "Kostler Urbarial de anno 1550". Pozneje je bila letnica prečrtana in vpisana 1553. Končno so tudi to letnico prečrtali in vpisali letnico 1603. Urbar se je najprej posebej vodil pod 5. točko snopiča I 43, pozneje pa pod 1. točko. Različne letnice so vpisovale različne roke. Verjetno je prva vpisana letnica najbližja resničnemu letu nastanka urbarja.

Druga dva ohranjena urbarja gospostva Kostel (1494, 1570) opisujeta tudi splošne določbe glede tlake, desetine, mitnine, dajatev za vinotoč itd. Še posebej obravnavata nove hube, leta 1570 tudi mline. Urbar, napačno datiran "1603", vsebuje le dajatve po hubah z vsoto na vsaki drugi strani. Na zadnji strani so zapisane še "gozdne pravice" Luke iz Podsten, Simona iz Banje Loke in drugih mlinarjev. Zadnjo stran urbarja zaključuje slabo razpoznaven pečat brez podpisa.

Starost urbarja

Pri natančnejši določitvi starosti urbarja smo upoštevali naslednje ugotovitve:

- 1) Pisava urbarja je bližja pisavi urbarja iz leta 1494, kot pisavi urbarja iz leta 1570
- 2) V glavi urbarja je zapisan Langenmantl. Langenmantli se prvič omenjajo kot zastavni imetniki Kostela leta 1538. Prejšnji zastavni imetnik grof Juraj Zrinjski ter Gašpar in Krištof Tadjolovič se omenjajo še leta 1528. Verjeten nastanek urbarja je med letoma 1528–1538, ko so Langenmantli prevzeli gospostvo Kostel od prejšnjih zakupnikov.
- 3) Primerjava vasi, priimkov in dajatev podložnikov kaže, da je urbar po vsebini bližji urbarju iz leta 1494, kot urbarju iz leta 1570.

Urbar je nastal pred velikimi spremembami prebivalstva Kostela v prvi polovici 16. stoletja. Verjetno je bil napisan pred praznjenjem kostelskih hub konec dvajsetih let. Urbar je nastal tudi pred organiziranim doseljevanjem uskokov v te kraje, ki se je začelo 23. 6. 1531, vendar ne tedaj ne pozneje leta 1538 in 1539 ni bilo uspešno zaradi Langenmantlovega nasprotovanja.

Spremembe prebivalstva v Kostelu med letoma 1528–1538 naj bi se zrcalile v razlikah med urbarjema iz leta 1494 in 1570. Urbar, napačno datiran z letom 1603, je nastal pred tem obdobjem ali vsaj med njim, saj je po vsebini bližji urbarju iz leta 1494. Domnevamo, da je nastal v prvi polovici 16. stoletja.

Priimki podložnikov v urbarju iz prve polovice 16. stoletja

Urbar iz prve polovice 16. stoletja ne vsebuje pustot, ki naj bi v Kostelu prevladovala po Kacijanarjevem poročilu iz let 1528 in 1531. Med 102 družinami so le petindvajsetim zapisali priimke, drugih 6 pa ni mogoče z gotovostjo opredeliti.

Manj kot četrtino določljivih priimkov lahko pripišemo priseljencem z juga. Gre za 6 družin: Draginič (Banja Loka), Blaž Hrvat (Krobat, Brsnik), Kolmanič (2 družini v Kužlju) in Krismonič (Banja Loka in Vas).

6 različnih priimkov skupno 14 oseb je bilo zapisanih tudi v urbarju iz leta 1494. Te družine so nekaj generacij preživele v istih ali vsaj sosednjih vaseh, kjer so priimki iz leta 1494 ostali nespremenjeni tudi v prvi polovici 16. stoletja, morda z izjemo Fabjanov.

Priimke smo razvrstili v tabelo. Prva številka je število različnih priimkov, v oklepaju za njo pa je število zapisanih oseb oziroma družin:

	1491 in prva polovica 16. stoletja	ni 1494, je v prvi polovici 16. stoletja	ni 1494 in 1570, je v prvi polovici 16. stoletja in 1681 ⁴	ni v prvi polovici 16. stoletja, je 1494 in 1570	ni v prvi polovici 16. stoletja in 1570, je 1494 in 1681
število:	6(14)	4(5)	4(6)	2	2
negotovih:	2(5)	1(1)			

Tabelirani priimki so popisani tako, da puščice nakazujejo selitev oseb v sosednje vasi:⁵
1494 in prva polovica 16. stoletja:

Fabjan (Rajšole 1494) → Suhor, Laze (v prvi polovici 16. stoletja) → Podstene (1570)

Hodnik (Drežnik 1494) → Drežnik dvakrat v prvi polovici 16. stoletja

Piškur (Ajbelj, Hrib, Nova sela, Vas, Vrh-Padovo) 1494 → Banja Loka, Hrib, Nova sela,
Potok, Vas, Vrh(2) v prvi polovici 16. stoletja → Vas (2) 1570

Ribič=Visher (Stelnik 1494) → Stelnik v prvi polovici 16. stoletja → Stelnik 1570 →
trg Kostel 1681

Žnidar (Ajbelj 1494) → Ajbelj v prvi polovici 16. stoletja → ni 1570

Šuštar (Ajbelj 1494) → Drežnik v prvi polovici 16. stoletja → ni 1570 → trg Kostel
1681

Simon(ič) (Kaptol, Kuželj, Petrina in Zapuže 1494) → Ajbelj in Kaptol v prvi polovici
16. stoletja → Puc in Petrina 1570

Štefan(čič) (Vas 1494) → Ajbelj, Jesenov Vrt, Nova sela v prvi polovici 16. stoletja.

Prva polovica 16. stoletja in leta 1570, ni leta 1494:

Delač (Vrh-Delač, prva polovica 16. stoletja) → Dren-Delač 1570

Klapše=Klemše (Ajbelj dvakrat v prvi polovici 16. stoletja)

Li(e)nhart (Nova sela) → Podstene, Srednji Potok 1570

Ožanič (Suhor) → Srobotnik 1570

Črnkovič (Zapuže) → Suhor, Vas dvakrat 1570

Prva polovica 16. stoletja in leta 1681, ni leta 1494 in 1570:

Briški=Brigar (Banja Loka, Briga in Nova sela v prvi polovici 16. stoletja) → Ajbelj,
Briga in drugod 1681

Grbac=Grybez (Petrina, prva polovica 16. stoletja) → Krkovo-Grbac, trg Kostel 1681

Krismon(ič) (Banja Loka, prva polovica 16. stoletja) → Tišhenpolj, trg Kostel 1681

Ofak (Brsnik, prva polovica 16. stoletja) → Jakšiči, Slavski Laz trikrat, Vas 1681

1494 in 1570, ni v prvi polovici 16. stoletja:

Jakšič (Jakšiči 1494) → Jakšiči 1570

Kajfež (Kuželič 1494) → Brsnik 1570

⁴ Inventarium uber weillandt dess Wollgebornen Herrn Herrn Franz Adam Langenmantl, 1681 (ARS, Zap. inv., Lit. L, fasc. XXIX, št. 27/1).

⁵ Daljših časovnih presledkov v zapisih priimkov ni zaslediti. Tako nimamo priimkov, ki bi bili zapisani le leta 1494 in po letu 1702 ali v prvi polovici 16. stoletja in po letu 1702. Takšni primeri bi zadevali družine, ki bi se vrstile v Kostel po odsotnosti, ki je trajala poldrugo stoletje ali celo več.

1494 in 1681, ni v prvi polovici 16. stoletja in 1570

Lisac (Nova sela 1494) → Fara, Štajer 1681

Panjan (Rewtter, dvakrat 1494) → Nova sela, Slavski Laz 1681

V urbarju iz prve polovice 16. stoletja je označenih tudi več poklicev podložnikov, ki so morda bili enakih njihovim priimkom:

Weber = tkalec v Banji Loki in na Vrhju,

Tischlar = mizar v Ajblju,

Schuester = čevljar v Drežniku (1494 v bližnjem Ajblju),

Schneider = krojač v Ajblju, kjer sta dva s tem priimkom živelata leta 1494,

Visther = ribič v Stelniku, enako kot leta 1494 in 1570,

Pad(er) Zimerman = zdravnik ali tesar, zapisan za popisom podložnikov iz vasi Stelnik.

V urbarjih za leto 1494 in 1570 je bilo zapisano manj poklicev. Prvega kovača v Kostelu navaja šele "izboljšava" urbarja z dne 27. 8. 1616.⁶ V nobenem izmed urbarjev pa ne najdemo podatkov o imenih županov v Kostelu, kot jih imamo npr. za začetek 18. stoletja.⁷

Kostelske dajatve leta 1494 in v prvi polovici 16. stoletja:⁸

denar	tovorjenje	prašiči	jagnjeta	proso	jajca	kokoši	seno	predivo
oba urbarja	oba	oba	oba	oba	oba	ni 1494	oba	ni 1494

Za razliko od leta 1494 so v prvi polovici 16. stoletja podložniki dajali po tovor vina, le redki tudi seno.⁹ V prvi polovici 16. stoletja je imelo več podložnikov posebne dajatve za njive, vrtove, gmajne in travnike. Podložnik v Matvozu je imel tedaj posebno dajatev za vinotoč v znesku 30 ss.

Med letom 1494 in prvo polovico 16. stoletja je denarna desetina padla od 6441 na 5447 ss, torej za 18%. Denarna desetina večine hub v Kužlju je narasla od 47 ss na 67 ss, v Vasi od 59 ss na 79 ss itd. Domnevamo, da večjih sprememb v vrednosti denarja med letom 1494 in prvo polovico 16. stoletja ni bilo.¹⁰ Zato pa so v prvi polovici 16. stoletja morali oddajati za polovico več prašičev in jagnjeti kot leta 1494. Največja obremenitev je bila še vedno dajatev v prosu z okoli 250 škafi. Skupna vrednost dajatev, preračunana v kilograme srebra, je bila leta 1494, v prvi polovici 16. stoletja in leta 1570 približno enaka: 10,1, 10,7 in 10,6 kg. Nekoliko višja je bila 8. 3.1758:¹¹ 90 kostelskih hub in 3 poljanske so dajale skupno 920 fl 83 kr

⁶ SLA-H, Karton 93, Heft 18, str. 5.

⁷ Urbar iz leta 1498 vsebuje veliko podatkov o županih urada Kočevska reka (Urbar Register des amts Rieghk vnd Sichelberg (zadnji dve besedi zapisani z drugačno pisavo!) gehorund, so von ro.ko.mt.reformieren vnd raten beritten vnd verscriben worden ist, anno etc.collationiert LXXXXVIII, ARS, Komisija za fevdne zadeve, šk.23).

⁸ V prvi polovici 16. stoletja je zapisovalec uporabljal rimske številke za 1 (i), 5 (V), 10 (X), 50 (B; L) in 100 (E) (pri Petrini, Rajšolah in Stelniku). Rimske številke so bile uporabljene tako kot leta 1494, leta 1570 pa so uporabljali že arabske številke. V prvi polovici 16. stoletja so uporabljali denarne enote = ss (soldi) in lb = libernik = 120 ss. Kot mere so bilki uporabljeni: kl = khaufmass = škaf prosa, furt = tovor za vino in samo v vasi Stelnik stukl = kosov rib.

⁹ "Hew und weinfurt" ali "Hew fuerder", npr. v vasi Auf dem Perig, današnji Vrh.

¹⁰ Kos, n.d., 1991.

¹¹ ARS, Vic. šk.150, RDA, št. 8, Kostel.

denarnih dajatev gospodstvu Kostel: kontribucija, davek in desetina. Skupna vrednost dajatev je bila 11,6 kg srebra. Razlike med dajatvami med letoma 1494–1570 so nižje od 3% in jih lahko pripišemo napaki pri določitvi cen posameznih izdelkov, ki jo cenimo na 5%:

dajatev v prvi polovici 16. stoletja	količina	g srebra po enoti	skupaj g srebra
denarna desetina	5447		
najem njiv, vrtov, gmajn, travnikov	505		
dajatve od 19 mlinov	303		
dajatev na vinotoč (Matvoz)	30		
SKUPAJ denarne dajatve	6288	0,309	1943
prašičev	94,25	15,5	1461
jagnjeti	94,25	15,5	1461
proso v škafih po 60,56 l	247	0,36 g/liter	5385
jajc	641	0,03	19,2
kokoši	10	3,4	64,6
predivo v povesmih po 26 g	69	4,4 g srebra za 1 kg prediva	7,9
tovorjenje vina(po dan tlake)	95	0,86 g/dan	71
vozov sena	26	8	208
kosov rib (v vasi Stelnik)	100	0,35	35
SKUPAJ			10655,0

Vasi v urbarju iz prve polovice 16. stoletja

Med popisom vasi v urbarjih iz leta 1494 in iz prve polovice 16. stoletja je nekaj razlik:

Na območju vasi Geraut (Rovte, Laze) iz prve polovice 16. stoletja in iz leta 1570 sta bili leta 1494 popisani vasi Lasse in Anabkostherin (današnji Kuželič). Grivac in Rake se prvič omenjata 1570, Rački Potok pa v začetku 18. stoletja.

Območje današnjih vasi Padovo, Poden, Vrh, Oskrt, Gotenc, Dren, Colnarji in Delač je bilo v prvi polovici 16. stoletja združeno v vas Auf dem Perig z 12,25 hubami. Leta 1494 so bile vasi Dren, Colnarji in Dren združene v Dren z dvema hubama, leta 1570 pa s tremi hubami. Na eni izmed njih je bil že v prvi polovici 16. stoletja naseljen podložnik Delač, leta 1570 pa tudi Colnar. Celotno območje je bilo tako v prvi polovici 16. stoletja enotna vas, leta 1494 in 1570 pa se je že delilo na dve vasi: Dren in Vrh. Pri opisu tega območja sta si urbarja iz leta 1494 in 1570 enaka in se razlikujeta od urbarja iz prve polovice 16. stoletja.

Urbarji za leto 1494, za prvo polovico 16. stoletja in za leto 1570 so si enaki v tem, da ne popisujejo vasi vzdolž Kolpe vzhodno od Vasi z izjemo Sapnika in Brsnika. Tako pred letom 1681 niso imenoma popisali vasi: Fara, Slavski Laz, Maverč in Žaga. Ob zadnjih treh vaseh so bili mlini, bržkone nekateri od nelociranih, ki jih najdemo v urbarjih za leto 1494, za prvo polovico 16. stoletja in za leto 1570.

Primerjava vasi in priimkov v kostelskih urbarjih za leto 1494 in za prvo polovico 16. stoletja

Vrstni red popisovanja vasi leta 1494 in v prvi polovici 16. stoletja je podoben. Leta 1494 so nekatere, predvsem višje ležeče vasi oziroma hube popisane na koncu kot nove hube oziroma krčevine. Vasi Rajšole, Matvoz in Zapuže so bile v prvi polovici 16. stoletja zapisane pred Ajbljem, Suhorjem in Podstenami, leta 1494 pa za njimi.

Hube znotraj posameznih vasi so bile leta 1494 in v prvi polovici 16. stoletja zapisovane

v podobnem vrstnem redu. Vendar je manj kot 15% podložnikov, katerih priimki so enaki v prvi polovici 16. stoletja in leta 1494 v isti vasi in torej tudi na isti hubi. Zanje je večinoma enak tudi vrstni red zapisa hube znotraj vasi. Vseeno ne moremo biti povsem prepričani, da so se zapisovalci držali določenega vrstnega reda tudi znotraj posamezne vasi.

Nekaj najpomembnejših kostelskih priimkov iz leta 1494, med njimi predvsem Kajfeže, Marinče, Jakšiče, Panjane in Lisce, ne najdemo v prvi polovici 16. stoletja v Kostelu. Panjani in Lisci se, za razliko od ostalih naštetih, niso vrnili niti leta 1570, temveč šele pozneje. Domnevamo, da so se te družine začasno, za generacijo ali dve, izselile iz Kostela zaradi turške nevarnosti.

Opazimo naslednje nepretrgane zveze v poselitvi kostelskih vasi (v oklepaju je vrstna številka hube po popisu v urbarju):

vas	leto 1494	prva polovica 16. stoletja
KUŽELJ	Ambrož, Thun iz Kolmasa(4) Lucas, Jerne Siysa (2)	Ambrož, Jene Kuzmanič (2) Thoma, Juri Saytz (5), mlin
PETRINA	Simon	Simon (3)
VAS	Peter Sthrmol od Marco Piskur(8)	Michael Piskur (8)
POTOK	Paul Vorgis od Linhart Piskur	Jakob Piskur
HRIB	Peter Ostina od Piskur	Paul Piskur
TIŠENPOLJ	Lucas od Marije	Lucas Zimmermann
VRH (Krko)	Capf Kork (3)	Michael Kerck (1)
(Padovo)	Peter pri Martinu Piskur	Michel, Martin Piskur
DREN (Colnar)	Liebert pri Martin Mautui	Martin Mauter
	Janez Dlaftzushumis	Martin Delač
NOVA SELA	Caspar Wregar	Cusper Wekir
BANJA LOKA	Thomas Mashuzk od Wreg Piskur (1)	Martin Piskhar (1)
DREŽNIK	Jurc (1)	Jerse (1)
	Marko od Peter Hodnik (2, cela)	Peter in Hodnik (2, po 1/4)
MATVOZ	Stephan od Marina (1)	Stephan (1)
AJBELJ	A. Feudt pri J. Schneider (3), Mathe pri E. Sneider (7)	Jacob Serinder (4)
STELNIK (Ribiči)	Junesl pri Mahezstl Veschi (1)	Martin Vischar (1)

Število hub po urbarjih za leto 1494, za prvo polovico 16. stoletja in za leto 1570

V prvi polovici 16. stoletja je imelo gospostvo Kostel 83,25 hub. Dva podložnika sta imela dvojni hubi, 68 enojne, 3 tričetrtinske, 13 polovične in 10 četrtinske. 6 popisanih oseb je bilo kajžarjev in mlinarjev brez deleža hube.

Število hub v prvi polovici 16. stoletja je bilo za 10% večje od leta 1494, za skoraj 30% pa večje leta 1570 (64,5). Razlike potrjujejo domnevo da je ta urbar nastal pred množičnim izseljevanjem Kostelcev proti severu pred turško nevarnostjo.

Leta 1570 je bila polovica kostelskih hub naseljena s po dvema ali več družinami, ki so si bile praviloma v sorodu. Vendar je bilo 90% hub še nerazdeljenih in so v urbarju nanje vpisali po dva ali več podložnikov. V naslednjih 200 letih, do uvedbe hišnih števil po patentu 10. 3. 1770,¹² so se kostelske hube razdelile povprečno na petine. Torej so se povprečno delile po enkrat na 3 generacije.

¹² Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, Zgodovina agrarnih panog I, Ljubljana 1970, str. 37.

Leta 1494 je bilo polovičnih pa tudi vseh hub v Kostelu nekaj več kot leta 1570. Vendar sta manj kot 20% hub zasedali po dve družini, pa tudi pri teh je pisar ob gospodarju navadno navedel le očeta, prejšnjega hišnega gospodarja. Takšnih zapisov očetovstva je nekaj tudi v urbarju iz prve polovice 16. stoletja, prav nikjer pa ne bivata dve različni družini na isti hubi. Tri polovične hube iz leta 1494 so se še razdelile na četrte do prve polovice 16. stoletja. Tri prej cele hube pa so se razdelile neenakomerno, na 3/4 in 1/4. Poleg 8 novih hub iz leta 1494 so do prve polovice 16. stoletja izkrčili še 7 novih, med njimi nobene ob Kolpi.

Tako ugotavljamo, da se je od leta 1494 do prve polovice 16. stoletja stopnjevala delitev hub v Kostelu. Povečalo se je število hub in skupno število naseljenih družin. Med prvo polovico 16. stoletja in letom 1570 pa se delitev ni stopnjevala, saj leta 1570 ne zasledimo več četrtskih in tričetrtskih hub. Manj je tudi polovičnih hub in vseh hub skupaj.

Graščak je po izselitvi Kostelcev pred turško nevarnostjo v obdobju med obema urbarjema iz prve polovice 16. stoletja in letom 1570 ponovno razdelil zemljo v Kostelu. Ob tej ponovni delitvi sredi 16. stoletja je Kostel dobil 64 celih hub in pol hube v vasi Serowatnikh, današnjem Srobotniku. Okoli 20 hub iz obdobja pred razselitvijo kraja je ostalo nenaseljenih, vendar v urbarju iz leta 1570 niso bile zapisane kot pustote. Pet ponovno določenih in združenih kostelskih hub z novimi naseljenci se je do leta 1570 že razpolovilo. Na slabi polovici hub je živelo po več družin, kot je bilo med uskoki navada že v njihovi prejšnji domovini.

Število hub v posameznih kostelskih vaseh po urbarjih za leto 1494, za prvo polovico 16. stoletja in za leto 1570 ter po likvidacijskem izvleku iz leta 1681¹³

1494 dolžniki)	Prva polovica 16. stoletja	1570	1681 (samo
Costel das Darf 5	Das Dorff Khostell 5	Erstliche Kusel 5,5	Khussel 6
Lasse+Anabkostherin 1	Im Gereutt 2	Geraytt+Khuselitsch 1,5	Gereutt 1
	Am Rackh 1?	Ragkh 1	Rakhe 0,5
		Griuat 1	Grivet 1
Am Furt 2	Am Furt 4 (sic !)	Am Furt 2	Fuert 2
Vassy 8	Im Dorff 8	Am Darf 8	Dorff 8,5
Am Pach 1	Im Pach 1	0	Bess dem Pach 1
			Stettl 1
Under der Alben 1	Undter der Alben 1	Undter der Alben 1	Undter der Alben 1
Am Perg 1	Am Püchell 1	0	An Hrib 1
			Bess der Pharr 3
			Slauitsch Lass 4,5
			Padoua 1
			Lipovz in Sello 1
Natesen Polye 1	Am Tessenpühll 1	Tischenpuchl 1	Tischenbiechl 1
Nawerche + Am Pergk +	Auff Dem Perig	Am Berg	Kherkhouschin +
Am Perg + Nawerchy		+	+ Jellena Draga +
+			
Am Dreen		Drenng	Zollner+Drön+
			Dellaz 9,5
9	11,25	5+0,5+3=8,5	
Am Slapp 1	Sappnickh 2	Sapnickh 1	Shapnickh 1
Brusnegk 1 N	Bresnykh 2	Wrusnikh 1	
Na Sihewsth 5	New Seschues 4,5	Nouassell 4	Nova sella 4
Vwagna Locka 8	Wein Lack 13,5	Weinalackh 8	Weina Locka 8,5
Na Bregi 1 N	Bryga 1	Wrig 1	Wrige 1

¹³ Oznaka "N" zadeva nove hube po urbarju iz leta 1494.

Putz 1N	Am Putz 1	Putz 1	
Nadresnick 1 N	Bresnyckh 1,5	Dreschnykh 1	Dresnyckh 2
Nasonabart 1 N	Am Escherpuchl 1,5	Eschen Püchl 2	Essenpuchel 1
Auff der Albenn 1N?	Am (V)Kackh 1	Kaptarg 0,5	Khaptol 2,5
Wumolle 1 + Vinl 1N	Vmoll 2	Vimoll 1	Vimbl 1
		Jasterbersskhu 0,5	Jestebarskha 0,5
Rewsthollock 2	Rawsthell 2	Reitschlach 2	Reischella 2
Am Mathfoschu 1	Mattuos 1	Mattuas 1	Matuoss 1
Zu Sapocsthach 1	Saposh 1,5	Sapuoss 1	Sapulsch 1
Zu der Alben 4	Auff dem aylblen 8,5	Albel 4	Albel 4
Suchor 2	Süchor 3	Süchar 3	Suchar 5
Umde Der Stainwant 1	Under der Stainwadt 0,75	Stainereundt 1,5	Stanabandt 1
Ostelneck 2	Osslenitz 1+?	Ossilnikh 1	Stressnighk 2
/	/	Serowatnikh 0,5	/

Med večjimi vasmí se je med letom 1494 in prvo polovico 16. stoletja posebno povečalo število hub na Vrhu, v Banji Loki in predvsem v Ajblju, kjer se je celo podvojilo s 4 na 8,5.

Primerjava med kostelskimi urbarji in likvidacijskim izvlečkom

	1494	prva polovica 16. stoletja	1570	1681 (samo dolžniki)
vseh zapisov	86	102	82	138
vseh hub:	74	83,25	64,5	79,25
mlinarjev brez navedbe hube:	2	6(1 kajža)	13(2 vrta)	28
podložnikov z 1/10 hube:				1
četrtno hube:	0	10		9
tretjino hube:				6
4/10 hube:				2
polovico hube:	20	13	10	37
6/10 hube:				1
3/4 hube:		3		
celo hubo:	64	68	58	55
poldrugo hubo:			1(Podstene)	
dvojno hubo:		2		
podložniških družin: samostojnih	72	102	44	
po 2 na zapis	15	0	35	
po 3 na zapis	1(Nawerchi)	0	1	
po 4 na zapis	0	0	1	
skupaj podložniških družin:	101	102	109 (brez mlinov)	
MLINI: število vseh	14		14	
mlinarjev z 2 mlini	1		3	
skupnost 2 mlinarjev	1		2	
štev. vseh mlinarjev	14		15 (1 mlinar in kmet)	
dajatve v ss	129(štirje nedoločeni)		488	
povprečni davek(ss)	13		35	
najnižja obdavčitev(ss)	7		12	
najvišja obdavčitev(ss)	22		50	
mlinov na potokih	5	1+?	13	
mlinov na Kolpi	4		1	
mlinov nedoločene lokacije	5	1	0	
vseh popisanih oseb:	103	102	122	

Mlini in mlinarji po urbarjih za leto 1494, za prvo polovico 16. stoletja in za leto 1570

Leta 1494 (za popisom vasi Stelnik), v prvi polovici 16. stoletja (v popisih nekaterih vasi in pod naslovom "Waldrecht") in leta 1570 (na posebni strani) so bili naštet mlini, večinoma brez navedbe lokacije. Gotovo so nekateri nelocirani mlini mleli na današnjih krajih v Slavskem Lazu, Maverču in Žagi.

V prvi polovici 16. stoletja so v urbarju našeli 19 mlinov. Po priimkih in domačih vaseh sodeč so več mlinov v Kostelu upravljali Kočevarji, ki smo jih popisali v naslednji tabeli:

ime in priimek	vas	kje je imel mlin	dajatve za mlin
Peter Hans (tudi vrt)			2-24 ss
Paul Watz	Stalzern (Štalcarji)	na potoku	12 ss
Peter Zimmerman	Morobitz (Borovec)	na potoku	24 ss
Lucas Ver(derber)	Stainwand (Podstene)	/	/
Simon	Wein Lockh(Banja Loka)	/	/
Janss Cristen Stefanni Sun			
	Tiuffenpach(Tifenpach)	/	/
"Die Ledell"	/	/	/

Zadnji štirje mlini iz tabele so bili naštet brez navedbe kraja pod zavajajočim naslovom "Waldrecht" (gozdno pravo) na zadnji strani urbarja.¹⁴ Njihove verjetno lokacije so pri Slavskem Lazu ter nižje ob Kolpi.

V prvi polovici 16. stoletja so popisali pet mlinov na potokih, ostale pa niso locirali. Domnevamo, da so mlini popisani v vaseh Kuželj in Petrina mleli ob Kolpi.

Zmogljivost kostelskih mlinov je naraščala, tako da so bili leta 1494 obdavčeni povprečno s 13 ss, v prvi polovici 16. stoletja s 16 ss, leta 1570 pa že s 35 ss. Del razlike je prinesla tudi inflacija. 13 ss je bilo leta 1494 vredno okoli 4 g srebra, leta 1578 pa skoraj 50% manj.¹⁵ Vsekakor so bili mlinarji vsaj dvakrat manj obdavčeni od gostilničarjev, ki so v uradu (Kočevska) Reka leta 1498 plačevali po 30 ss, to je 10 g srebra letnega davka, približno enako pa tudi v Kostelu leta 1570.

V prvi polovici 16. stoletja se omenjajo mlini v Lazah, Matvozu, Suhorju in Podstenah (2), ki jih v drugih kostelskih urbarjih ni. Kontinuiteto opazimo pri mlinu v Vasi, kjer je Petra nasledil Marko, ki se omenja tako leta 1494, kot v prvi polovici 16. stoletja. Podobno je z Lucasom, sinom Fabjana iz Rajšol, kjer je bil mlin po letu 1570 opuščen. Mlinarji in ribiči Vistherji so bili v Stelniku zapisani v vseh treh urbarjih med letoma 1494–1570. Mlinar Grbac je najprej mlel na Kolpi pri Petrini v prvi polovici 16. stoletja, med letoma 1570–1681 pa je prevzel mlin(e) pod slapom Nežica, ki se še danes imenuje "Grbac". Kraj je spadal k vasi Krkovo, ki se je med letoma 1570–1681 ločila od vasi „Am Berg“.

V prvi polovici 16. stoletja še ni bilo mlinov na potokih v vaseh: Grivac, Lipovac, Potok, Lukesci, Poljanc, Jastrabersko¹⁶ in Ajbelj.

¹⁴ Gozdno pravo je bilo Kočevarjem zagotovljeno z ukazom grofa Fridericha Ortenburga v Waldordnung leta 1407.

¹⁵ Kos, n.d., 1991, str. 167.

¹⁶ Danes domači nazivi za Dolenji, Srednji in Gorenji Potok.

3. TURŠKI VPADI

Prvič so prišli „Turki“ na slovensko etnično ozemlje že 9. 10. 1408 in septembra 1411. Leta 1459 je postala Srbija pašaluk. Leta 1463 so Turki pokončali bosansko državo. Odtlej je Turke ločil od slovenskih dežel le še ozek pas slabotnega in neenotnega hrvaškega ozemlja, ki ni bilo resna ovira za roparje na hitrih konjih.¹⁷

Turški vpadi v Kostel so se začeli leta 1469 in končali leta 1585. Pogostejši napadi so sledili šele po hrvaškem porazu pri Krbavskem polju (Udbini) 9. 9. 1493, ko so roparji prihajali v naše kraje tudi po dvakrat na leto. Večji napadi na Kostel so se vrstili v letih: 1469, 1476, 1479, 1480, 1491, 1493, 1516, 13. 4. 1522, 16. 9. 1526, 12. . in 8. 7. 1528,¹⁸ 1534, ob veliki noči 16. 4. 1536, 1539, konec septembra 1540, 1545, 24. 3. 1546,¹⁹ 1558, 29. 1. 1559, 1560 (opustošijo vso okolico), 8. 5. 1561,²⁰ 1564, 1576, 1577, 1578 (zažgejo trg pod gradom Kostel), 24. 10. 1584²¹ in 9. 8. 1585.²² Zadnji večji „turški“ napad na Gorski kotar je bil 22. julija 1768, ko so oropali Sušico in Ravno Goro, pri čemer se je nekaj domačinov rešilo z begom na kranjsko stran.²³

Šele v 16. stoletju so začeli Turki napadati čez Poljane in kostelski prehod pri Petrini, ki se je prvotno imenovala „Am furtt“.²⁴ To ime je danes ohranilo le za naselje Brod na hrvaški strani Kolpe. „Turški“ napadi so bili predvsem ropanje obmejnih oboroženih skupin, ki niso bile turškega porekla in se jih je prijelo ime martoloz.²⁵

Vrsta več kot stoletje trajajočih turških napadov se začne ob binkošti leta 1469, ko je Weih-beg s 10000 vojakov iz Bosne vdrl skozi Hrvaško v Metliko. Tam je vojsko razdelil na tri dele. Prvi del je prodiral proti Vinici ob Kolpi. Drugi je prodiral proti Novemu mestu po deželni cesti. Tretji del se je odpravil proti Kočevju in Ljubljani in je prvič oplenil Kostel in Kočevsko. Za njimi je ostalo strašno opustošenje v Slovenski Marki. Kranjci so zbrali 20000 vojakov za obrambo. Ob Kolpi so Turki pobili še 1000 ujetnikov, saj z njimi niso mogli prebresti narasle reke. Med ujetniki je bilo 500 mladih fantov in majhna Magdalena, ki so jo pozneje podarili Sultanu oblečeno v bela oblačila.

¹⁷ Gunther E. Rothenberh, Die Österreichische Militärgrenze in Kroatien 1522 bis 1881, Wien, München 1970, prevod po ameriškem originalu.

¹⁸ Vasko Simoniti, Turki so v deželi že, Celje, 1990, str. 119, 121, 125, 139, 152 in 155.

¹⁹ Napadalci so noč od 24. na 25. 3. prebili ob brodu na Kolpi na kostelski strani, kjer so se konjeniki združili s pešci. V poročilu stanov z dne 25. 2. 1546 beremo: „...Das nachtleger nachtn spat am Furt bei Kostel geschlagen, dasselbst si vngefarlich dass fuesfolkh erraicht, dass Inen den Raub wierdt helfen fueren vnd treibn.“ (ARS, Stan. I, fasc. 125; Stanko Jug, Turški napadi na Kranjsko in Primorsko od prve tretjine 16. stoletja do bitke pri Sisku, ZČ, 9 (1955) str. 36; Simoniti, n.d., 1990, str. 154).

²⁰ 1800 Turkov je prešlo Kolpo in napadlo Kostel (Dimitz, n.d., 1875, II, str.191; Skubic n.d., str.515).

²¹ Poročilo stanov z dne 31. 10. 1584 opisuje plenitev okolice Kostela: „... vber jezigen vor wenigen Tagen füngeliffnen hochschedlichen vnd gefarlichen einfall des Erz vnd Erbfeindts des Türkhn auch in di Landt bei Khostl, Pelän vnd Gotschee durch hilff vnd beistand Gottes beschehne glückliche Obsig vnd vberwindung betreffend.“ (ARS, Stan. I, fasc. 125). Valvasor (n.d., 1689, XI, str. 217) je napad napačno postavil v naslednje leto (Jug, n.d., 1955, str. 56).

²² Manjša turška četa je prišla pred Kostel in odpeljala nekaj ljudi (Valvasor, n.d., XI, str. 217; Jug, n.d., 1955, str. 56).

²³ Anton Burić, Povijesna antroponimija Gorskog kotara u Hrvatskoj. Goranska prezimena kroz povijest, Rijeka 1979, str. 15–17; Cankar, n.d., str. 4 in 13. Turški napad na Kostel brez omembe gradu februarja 1530 navaja le Ecker, n.d., 15. 7. 1892, str.2. Po Simonitiju (n.d., 1990, str.155) je bil zadnji vpad Turkov na Kranjsko januarja 1559, ko so 29. 1. temeljito oplenili tudi okolico Kostela. V naslednji četrtini stoletja so v Kostel vpadale manj številne obmejne roparske čete.

²⁴ Brod, po kostelskem urbarju iz leta 1494.

²⁵ Naziv izvira iz grške besede armatlos v pomenu oborožen človek, čuvaj, policist (Ignacij Voje, Nemirni Balkan, Ljubljana, 1994, str. 193).

Leta 1471 so Turki kar trikrat prodrli na Kranjsko. Prvič je spomladi Izak paša s 15000 možmi vdrl na Kočevsko preko Vinice in uplenil 20000 ujetnikov v treh mesecih. Nato je 1000 roparjev ponovno odpeljalo 20000 ujetnikov s Kranjske. Uspeh maloštevilnih napadalcev je bil posledica slabe obrambe. Tretjič je napadel Izak paša s 15000 vojaki na Vinico. Od Kočevja se je obrnil proti Rašici in oropal vse ob poti do Ljubljane. Nato je moštvo razdelil na tri krdele, ki so oropala deželo, požgala 40 cerkva, 5 trgov in 200 vasi ter odpeljalo 5000 ujetnikov.

Na predvečer praznika sv. Margarete leta 1476 je 4500 Turkov ropalo in plenilo med Cerknico in Postojno. Nato so šli čez Ljubljano in Kočevje nazaj v Bosno. Isto leto so se ponovno vrnili. Dvakrat so napadli tudi leta 1477.²⁶

Med letoma 1471–1483 so Turki prihajali v večjih enotah tudi po večkrat na leto. Na slovenskem etničnem ozemlju so se zadrževali po več tednov ali mesecev. V Kostelu so bili vsaj še leta 1476, ko so se tod vračali v Bosno, in leta 1479, ko so čez Kostel prodrli na Kranjsko.²⁷

Na dan sv. Mihaela leta 1491 so se Turki preko Metlike napotili proti Gorenjski. Ker niso mogli čez naraslo Savo, so se ropajoč obrnili na Čušperk, Turjak, Krško, Žužemberk, Ribnico in Kočevje. Ponovno so uničili mesto Kočevje, predvsem pa Škrilj, Zgornjo in Spodnjo Muho vas (Turkovo Drago). Opozorila pred napadom ni bilo, saj kresovi na Spahi, Zgornjem Škrilju in Hornpergu niso zagoreli, čeprav naj bi kresove čuvale po 2–3 osebe. Tudi sli, podložniki iz kočevarske vasi Graslinden, niso prinesli sporočil o napadu. Bržkone so se Hrvati izognili obveščanju Kranjcev, da bi jim Turki prizanesli. S Habsburžani so bili v sporu, tako da je že marca 1478 cesar preko deželnih stanov naročil dobavo smodnika, da se bodo obranili napada Frankopanske vojske. Ivan (Janez) Frankopan je napadel na Kočevsko, Ribnico in Notranjsko leta 1480. V tem letu so končno le organizirali deželno obrambo na Kranjskem.²⁸

Grad Kostel pri turškem napadu leta 1491 sicer ni bil zaseden, so pa s toliko večjim besom uničili okoliške hiše, tako da so na kole nabite otroške glave zaznamovale smer turškega pohoda. Ljudje so se skrili na „Jottloch“ na Zgornjem Škrilju. V spodnji Muhi Vasi so vaščani posekali in pokopali dva Turka, zato se vas odtlej imenuje tudi Turkova Draga.²⁹

Pustošenje iz leta 1491 ni dokumentirano v tri leta poznejšem kostelskem urbarju, niti ne v 7 let poznejšem urbarju (Kočevske) Reke. V gospodstvu Kostel ni bilo pustot, ki bi jih pričakovali po takšnem pokolu.

Sledilo je premirje v osemdesetih letih. Turki so napadli Kostel bržkone še leta 1493 in leta 1516.

Pod Sulejmanom II se je začela nova doba turških napadov, usmerjenih predvsem na Dolenjsko, Belo krajino, Kočevsko in Kras. Napadi konjenikov ob Savi navzgor in iz smeri Bele krajine so prenehali. „Turki“ so se najpogosteje pretihotapili skozi kostelske in poljanske gozdove proti Krasu. Turške obmejne čete „martolozov“ so se pogosto zadrževali kar v obmejnih gozdovih ali celo na kranjski strani Kolpe.

S spremenjenim načinom vojskovanja se je gotovo močno spremenila tudi etnična struktura napadalcev. Ti so bili vedno manj Turki oziroma muslimani. Napadalci so bili ljudje različnega porekla, ki jim je ustrezalo brezskrbno življenje ob slabo varovani kranjski meji.

Po plenjenju na cvetno nedeljo 13. 4. 1522 in 16. 9. 1526 pred bitko pri Mohaču so

²⁶ Valvasor, n.d., IV, str. 369; Wolsegger, n.d., 1923, str. 32, 34, in 35; Steska, n.d., 1896, str. 183–184.

²⁷ Butina, n.d., 1994, str. 13.

²⁸ Wolsegger, n.d., 1923, str. 36; Steska, n.d., 1896, str. 183.

²⁹ Ecker, n.d., 15. 7. 1892, str. 2.

Turki ponovno napadli Kostel, "odpeljali mnogo ljudi ter naredili veliko škode".³⁰ Oktobra 1527 je odposlanec cesarskega dvora Franc Sigmund pl. Thurn poslal navodila utrjenim postojankam ob turški meji, tudi Kostelu, katerega zastavni imetnik je bil tisti čas Zrinski.³¹ Leta 1528 so deželni stanovi izdali poročilo o pobiranju tedenskega vinarja (pfeniga) na graščinah Kostel, Kočevje, Ribnica, Ortnek in Lož za leta 1527–1528.³² 8. 7. 1528 je okoli 5000 Turkov pri Kostelu vdrlo na Kranjsko.

Po poročilih Kacijanarja in kranjskih deželnih stanov je konec dvajsetih letih prišlo do množičnega izseljevanja iz Kostela, sosednje Poljane pa naj bi se povsem izpraznile.³³ Poročilo je bilo gotovo pretirano, da bi se pridobila večja pomoč dvora in dovolilo naseljevanje uskokov. Gospodstvo Kostel namreč ni imelo nikoli več kot 100 hub. Domnevamo, da so se mnogi Kostelci vrnili še pred pisanjem urbarja leta 1570, čeravno turška nevarnost še ni minila.

Kljub možnemu pretiravanju so kraji ob Kolpi gotovo preživeli hude čase. Tudi utrdbi v Poljanah in Kostelu sta bili tako poškodovani, da jih upravitelja nista mogla popraviti brez vladarjeve pomoči. Zakupniki kostelskega gospodstva so bili v tej dobi baroni Langenmantli.

Velik del Kostelcev (in Kočevarjev) se je razselil po širšem slovenskem etničnem ozemlju, še posebno po Dolenjskem. Od tod pogosti priimki Kostelec, Kostevc, Kastelic, Kastelec ter nemško Kostler. To so potomci nekdanjih prebivalcev Kostela.

Leta 1528 so Turki kar štirikrat ropali po Kranjskem, še posebno okoli Kočevja. V drugem napadu 8. 7. 1528 je 6000 „turških“ roparjev prešlo Kolpo pri Kostelu ob vrnitvi iz smeri Pivke in Postojne. Nekaj sto napadalcev se je skrilo. Nato so polovili domačine, ki so se, nič hudega sluteč, medtem vrnili iz skrivališč.³⁴

Čez Kostel, Kočevje, Ribnico in Turjak so se „Turki“ napotili proti Ljubljani. Tudi to pot je opozorilo prišlo prepozno, učinkovitejši pa je bil poziv za pomoč sosednjih dežel. Združeni so 5. 10. 1528 po dveh urah boja premagali Turke.

Nikolaj Jurišič je 27. 8. 1529 pisal, da Turki (martolozi) vsak dan pridrvijo v četah 50 ali 60 konjenikov in požigajo po obmejnem hrvaškem ali kranjskem ozemlju.³⁵ Februarja 1530 so Turki ponovno opustošili Kostel, Vinico in Kočevje, od koder so se napotili proti vzhodu. Nad 3000 ljudi po Kranjskem je bilo zasušnjeno, 2000 pa pobito.³⁶

³⁰ Simoniti, n.d., 1990, str. 121.

³¹ ARS, Stan. I, fasc. 207, str. 300; Smole, n.d., 1982, str. 235.

³² ARS, Stan. I, fasc. 207, str. 349.

³³ Peter Štih, Vasko Simoniti, Slovenska zgodovina do razsvetljenstva, Ljubljana, 1996, str.165; Simoniti, n.d., 1991, str.89; Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, Zgodovina agrarnih panog I. zvezek, Ljubljana 1970, str. 92; Josip Mal, Uskočke seobe i slovenske pokrajine, Srpski etnografski zbornik, knjiga XXX, Naselja i poreklo stanovništva, Ljubljana, 1924, str.21; J. Herm.Bidermann, Zur Geschichte der Uskokken in Krain, Archiv für Heimatkunde II. Laibach 1884, str. 183 in 186; Peter Wolsegger, Das Urbarium der Herrschaft Gottschee vom Jahre 1574, MMK III (1890) str.183.

³⁴ Mlinarič, n.d., 1995, str. 328. Po Podlogarju (Žiga Višnjegorski, prvi avstrijski poslanec na turškem dvoru l. 1528, LSM 1887 in n.d., 1921, str. 131) naj bi napadlo 400 konjenikov in 400 pešcev.

³⁵ Žagar, n.d., str. 61–62.

³⁶ Ecker, n.d., 15. 7. 1892, str. 2.

4. POSKUSI NASELJEVANJA USKOKOV V KOSTEL³⁷

Uskoki so bili pravoslavni Srbi iz Bosne in katoliški Hrvati iz Dalmacije, Slavonije in Hercegovine. Bežali so pred Turki na severozahod v upanju na bolj varno življenje. Staroselci so jih imenovali vlahe, Čiče, morlake, uskoke ali pribege. S seboj so pripeljali družine in živino.

Vojaške oblasti so podpirale naselitev uskokov, saj so si obetale cenene bojvnike. Graščaki in podložniki so se naselitvi upirali, saj uskoki niso plačevali davkov in so s svojimi nomadskimi navadami, pogosto tudi z nasiljem, vznemirjali svoje poljedeljske sosedje. Nasprotja so podpirale tudi turške oblasti, ki so si želele zvabiti bojevite uskoke nazaj za svojo mejo. Leta 1536 so bili vlahi v Smederevskem sandžaku, približno istočasno pa tudi v Zvorniškem sandžaku in drugod, podvrženi haraču in tako izenačeni z "rajo". Po zasedbi Budima leta 1529 in drugih turških osvojitvah niso več živeli ob meji. Vlahi živino-rejci so se zato v organizirano izseljevali na Hrvaško in Kranjsko, pogosto po predhodnem dogovoru s tamkajšnjimi oblastmi. Pod novo oblastjo so si obetali vojaško službo in privilegije, kot so jim nekdanj pripadali pod Turki.³⁸

Naselitev uskokov v Kostel v začetku tridesetih let 16. stoletja

Kristjani so se na begu pred Turki gotovo naseljevali na Kranjsko že zgodaj v 16. stoletju ali še prej, ne da bi bili njihovi premiki zapisani v uradnih virih habsburške monarhije. Najstarejša v virih izpričana naselitev uskokov iz Bosne v Kranjsko je potekala leta 1526 na območju gospostva Žumberk,³⁹ ki ga je cesar tega leta podaril pl. Kobasiću iz okolice Bihaća. Septembra 1530 se je veliko pravoslavnih uskokov iz zadrug, ki so se pred tem zadrževale v Srbu, Uncu in Glamoču, napotilo proti Kranjski pod vodstvom Vladislava

³⁷ 1469 prvi turški napad na Kostel.

1522, 1528 400 turških konjenikov in 400 pešcev napade Kostelce.

1530–23. 6. 1531 Kostelci se selijo v varnejše dele Kranjske.

1530–1580 kostelski grad utrdijo z obzidjem (Smole, n.d., 1982, str. 11). 1531–32 priselitev uskokov iz dalmatinske Cetinske krajine, tudi v Poljane in Osilnico. Priseljeno je bilo: 1000 ljudi, 700 vojakov in 15000 glav živine. Po kostelskemu in poljanskemu poveljniku Sigmundu naj bi bilo mogoče naseliti 2000 ljudi v Kostel (Peter Rebrič 7. 6. 1531; Kacijanar 23. 6. 1531; Deželni stanovi 17. 7. 1531; Žagar, n.d., str. 67).

1538 priselitev iz Srba in Obrovca, graščak nasprotuje naselitvi.

Avgust 1539 priselitev uskokov iz Cetinske krajine.

1574 Kostelci Kholesi in Kossler v Kočevskem urbarju (Wolsegger, n.d., str. 37), sorodni priimki v belokranjskih urbarjih.

April ali maj 1578 Turki zažgejo trg Kostel.

21. 7. 1578 Kostelski delavci-graditelji Karlovca bežijo (domov) v Kostel (Vasko Simoniti, Prispevki k poznavanju turških vpadov. I del: v letih od 1570 do 1575, ZČ 31 (1977) str. 498)

1577 (3), 1582, 1584, 1585 (2), 1591 Turki napadajo Kostel.

1590 v Dolnje Moravice se odseli 5 družin. (Marinč, Pelegrinič, Šneperger, Prajdič, Ferderber).

1593 migracije po bitki pri Sisku.

September 1597 po padcu trdnjave Slatina se 1700 mož s 4000 glavami živine naseli v Marindol in Bojance (Valvasor, n.d; Mal, n.d., str. 62).

1598 po turški osvojitvi Cernika se 500 uskoških družin odseli na severozahod (Mal, n.d., str. 63).

16. stoletje odselitev nekaj Kostelcev na Mehovsko gospostvo pod Gorjanci.

³⁸ Branislav Džurdžev, v: Zgodovina narodov Jugoslavije, Ljubljana, 1959, str. 85.

³⁹ ARS, Vic. lit. U, šk. 282, fasc. I/143, II-9.

Stipkovića, sina vojvode iz Glamoča. Med preseljevanjem so pri Bihaću razbili Turke, ki so zvedeli za njihov namen in so jim skušali med 9. 9. in 14. 9. 1530 preprečiti preselitev čez mejo. S pomočjo poveljnika in meščanov iz Bihaća, ki je bil tedaj pod krščansko upravo, so se obrnili na poveljnika Vojne krajine Ivana Kacijanarja in ga prosili, da jim omogoči naselitev. Hrvati so to skupino uskokov, ki je nastopala zelo oblastno in nasilno, imenovali „Raščane“.

Zaradi nasprotovanja jasterbarskih kastelanov so morali ti uskoki še tri leta živeti nomadsko življenje na ozemlju med Žumberkom, Črnomljem, Poljanami, Kostelom, Ložom in Krasom. Čeprav so jim ponujali Kostel, so zahtevali Žumberk, kamor so jih Kobasići naselili šele leta 1534. Imeli so 200 lahkih konjenikov in 300 pešcev. Leta 1540 so žumberški uskoki dobili svojo kapetanijo, velikega kapetana in obmejno milico.⁴⁰

24. 3. 1531 so kranjski, štajerski in koroški deželni stanovi na zboru v Spodnjem Dravogradu določili 10000 dukatov za obrambo turške meje s pešci in konjeniki.⁴¹ Ivan Kacijanar⁴² je dne 23. 6. 1531 nadvojvodi Ferdinandu poročal o nad tisoč uskokih, ki so pred Turki pribežali na kranjsko mejo iz Cetinske krajine. Med njimi je bilo najmanj 700 za orožje sposobnih mož z ženami in otroci, s sabo pa so imeli 15.000 glav živine.⁴³ 17. 6. 1531 so kranjski stanovi predlagali naselitev uskokov v Gerovo, Osilnico in Poljane. Po mnenju kostelskega in poljanskega poveljnika Sigmunda naj bi ob zgornji Kolpi našli prostora za 2000 prišlekov.⁴⁴

Kacijanar je predlagal cesarju naj uskoke naseli tudi na svojem ozemlju okoli Kostela. Dovolil naj jim nositi orožje. Poveljnika naj postavi v grad Kostel, kar bo omogočilo boljšo obrambo pred Turki.

Junija leta 1531 so kranjski stanovi in za njimi še nadvojvoda, poznejši cesar Ferdinand I., sprejeli Kacijanarjev predlog z dne 23. 6. 1531 o naselitvi uskokov v Kostel, Poljane, Osilnico ter bržkone tudi v Bojance. Naselitev teh 1000 uskokov iz Cetinske krajine je bila končana leta 1534.⁴⁵

Naselitev uskokov ob turški meji sta podpirala Ivan Kobasić, ki je umrl v prvi tretjini leta 1531, in ban Karlović, ki je umrl v zadnji tretjini istega leta 1531. Med nenehnimi vojnami Sulejmana II.,⁴⁶ ki je med koncem septembra in sredo oktobra leta 1529 oblegal tudi Dunaj, ni nihče poskrbel za dokončno naselitev uskokov. Ti so taval ob meji v največjem uboštvu. Zato so ropali, kmetje pa so se branili in so jih napadli aprila 1533 pri Metliki ter v Žumberku, morda povezani s Kobasićevo vdovo. Uskoki so klicali na pomoč rojake iz Pivke in Krasa.

Poleti 1533 so bile razmere že zelo napete, saj so bili uskoki le formalno v vojaški službi in niso dobivali plače. Po drugi strani so na obljubljeni službo vendarle računali in so zato odklanjali poljsko delo, ki bi jih enačilo s podložniki. Graščaki jim zemlje tako ali tako niso radi dajali, saj so bili šest let prosti dajatev, kar bi se lahko tudi podaljšalo v graščakovo škodo.⁴⁷

⁴⁰ Kacijanarjeva korespondenca v ARS; Štrumbl, n.d., str. 44–45; Bidermann, n.d., 1882, str. 130 in 1884, str. 176; Gruden, n.d., str. 590; Filipović, n.d., str. 157.

⁴¹ Žagar, n.d., str. 66.

⁴² Kranjski deželni glavar 1530–1537, ki ga je v noči od 30. 10 na 31. 10. 1538 ubil grof Nikolaj Zrinjski. Za njim je postal glavar Nikolaj Kacijanar (Dimitz, n.d., 1875, II, 163; Podlogar, n.d., 1921, 103).

⁴³ Bidermann, n.d., str. 183.

⁴⁴ Žagar, n.d., str. 67.

⁴⁵ Filipović, 1970, str. 157.

⁴⁶ 1494–1566, sultan od 1520.

⁴⁷ Mal, n.d., str. 21–25.

Uskoke so naselili predvsem v Žumberku.⁴⁸ Po predlogu kranjskih stanov so: „uskokom odkazali zemljišča z oprostitvijo davka, obresti in služnosti kot svobodnikom. Plačajo naj le desetino od živine, kolikor jim bo mogoče in kolikor se je ne bodo branili.“⁴⁹ Po Ferdinandovem ukazu so bili uskoki od leta 1526 oproščeni celo plačevanja mitnine, kar jim je omogočalo tihotapstvo.⁵⁰

Uskoški glavarji v času naseljevanja v Kostel

Prvi glavar in stotnik kostelskih in poljanskih uskokov je bil Nikolaj pl. Thurn.⁵¹ Leta 1536 je bil Viljem Schnitzenbaumer imenovan za četrtnega glavarja v krajih Kostel, Poljane, Ribnica, Lož in Ortnek.⁵² Nikolaja Ravbarja so postavili za uskoškega glavarja in kraljevega kastelana⁵³ na kostelskem gradu, ki ga je imela njegova družina pred tem v zakupu med letoma 1493–1503. Leta 1540 je Ferdinand nastavil Bartolomeja pl. Ravbarja za prvega kapetana uskokov. Leta 1543 je bil na njegovo mesto imenovan Hanns Wernegh (Werneckh, Wernekh), baron von Sonneggh.⁵⁴ Med letoma 1546–1557 je bil uskoški kapetan (general) v Žumberku Ivan (Hans) Lenković, nato uskoški vojvoda Danilo Vuković (1584–1588), grof Peter Erdödy (1584–1597), grof Petar Zrinjski (1647–1659) in Juraj Frankopan (1659–1661).⁵⁵ V šestdesetih letih je postal uskoški stotnik Gašpar Rab.⁵⁶ Leta 1599 je bil poveljnik vojske v hrvaški krajini Juraj (Hanns) Lenković.

Kranjski vicedom je bil med letoma 1561–1574 Jurij Höfer, med letoma 1581–1591 pa Nikolaj Bonomo. Deželni glavar je bil leta 1561 Jakob pl. Lamberg.⁵⁷ Kranjski deželni upravitelj je bil leta 1548 mož z enakim imenom: Jakob Lamberger.

Naseljevanje uskokov v Kostel konec tridesetih let 16. stoletja

Zakupnik gospostva Kostel Adam Langenmantl je imel pomembno vlogo pri etnogenezi Kostelcev. Poznal je probleme, ki bodo nastali, če bo prepustil kraj večji uskoški naselitvi. Zato je leta 1538 nasprotoval naselitvi okoli 1000 uskokov iz okolice Srba in Obrovca⁵⁸ in avgusta 1539 iz Cetinske krajine v Kostel. Naselitev je zapovedal nadvojvoda, poznejši cesar Ferdinand I., marca leta 1539 pa še deželni zbor kranjskih stanov. Langenmantl je

⁴⁸ Mal, n.d., str. 29.

⁴⁹ Žagar, n.d., str. 101; Makarovič, n.d., 1985, str. 15.

⁵⁰ Bidermann, n.d., 1882, str. 194; Žagar, n.d., str. 101; Rothenberg, n.d., str. 36. Po drugih virih (Štrumbl, n.d., str. 45) so uskoke šele leta 1543 osvobodili plačevanja carine in mitnine, kar jim je omogočilo trgovanje.

⁵¹ Po ukazu kralja Ferdinanda 24. 4. 1532 (Marija Makarovič, Predgrad in Predgrajci, Narodopisna podoba belokranjske vasi, Ljubljana 1985, str. 15; Simonič, n.d., 1939, str. 85; Simoniti, n.d., 1990, str. 140).

⁵² ViertlHauptman, glej Skubic, n.d., str. 513.

⁵³ Podlogar, n.d., 1921, str. 103 in Žagar, n.d., str. 67. Bidermann (n.d., 1882, str. 141 in 185) je navedel ime Barthlmä Raunach namesto Raubar.

⁵⁴ Hauptman, n.d.; Rothenberg (n.d., 1970, str. 35) je zapisal ime Bartholomäus von Rauber; Bidermann, n.d., 1892, str. 141, 148 in 204.

⁵⁵ Bidermann, n.d., 1882, str. 147; Štrumbl, n.d., str. 45.

⁵⁶ Bidermann, n.d., 1882, str. 152.

⁵⁷ Jože Mlinarič, Kartuzija Pleterje 1403–1595, Ljubljana, 1982, str. 192 in 214.

⁵⁸ Del Like, pozneje poseljen predvsem s Srbi.

izsilil preselitev uskokov na Gorjance in v Belo krajino, saj so tudi sami uskoki menili, da v Kostelu in Osilnici ne bodo imeli dovolj paše za živino.⁵⁹

Po drugih virih so že jeseni 1538 (in ne leto pozneje) uskoke⁶⁰ iz doline Cetine najprej začasno naselili okoli Metlike, Mehova in Kostela. Tam so težko živeli. Zato se je več nezadovoljnih družin vrnilo v Turčijo. Ostali so se, po 11 letih potovanj, naselili v Mehovu, Marindolu in v Bojancih. 180 uskoških zadrug, ki so dotlej tavale po Beli krajini in po gozdovih med Postojno in Ložem, so naselili v Žumberk. Tamkajšnje kmete staroselce so preselili na gospodstvo Mehovo, ki ga je komisija kranjskih plemičev odkupila od Pihlerjev.⁶¹ Nekateri uskoki, priseljeni leta 1530, so se medtem pomešali s tistimi iz Cetinske krajine ter so se naselili v Vinici, Semiču, Kočevskem, Marindolu, Bojancih, Kostelu, Mehovem, Metliki in Črnomlju.⁶²

Leta 1545 so naselili Srbe v Vinico in Marindol. Kapetan Ivan Lenković je leta 1549 naselil uskoke v Marindol. 1. 3. 1551 so pod Lenkovićem v Senju popisali uskoke z 12 harambašami. Podoben popis so opravili tudi leta 1564. Od kostelskih priimkov tu najdemo predvsem Jurkoviče. Jurjeviči so se v Bojance naselili iz Ponikev,⁶³ od tod pa nekaj generacij pozneje v Kostel.

Gmotne razmere pri uskokih

24. 4. 1532 je Ferdinand I. v Regensburgu izdal ukaz deželnemu oskrbniku Andreju pl. Lambergu, kranjskemu vicedomu Volfgangu pl. Lambergu in svetnikoma Sigismundu Wihselbergerju in Jakobu pl. Raunachu glede naselitve in ravnanja s priseljenimi bosanskimi prebogi, imenovanimi uskoki, ob njihovi naselitvi v Poljanah, Kostelu, Metliki in na Krasu. Poleg cesarja so ukaz podpisali še Wraslavitzh in K. Prannndt.

Deželni glavar Ivan Kacijanar naj bi uskoke poselil po Notranji Avstriji na Krasu, v Poljanah in v Kostelu, kjer je plodna zemlja sedaj nenaseljena. Zemljo jim bodo razdelili in predpisali tako, da jim 6 let ne bo treba plačevati desetine. Za 6 let jih bo Kacijanar naselil v tamkajšnjih ubožnih hišah brez dajatev. Uskoški vojaki se naj na cesarske pozive odzivajo na konjih ali peš. Za službo konjenikov bodo vsako četrtoletje dobivali po dva ali poltretji renski goldinar službenega denarja. Na Krasu bo glavar Jacob pl. Raunach, v Poljanah, Kostelu in Metliki pa Nikolaj pl. Thurn, ki si bosta prizadevala za koristi uskokov. Uskokom bo treba postaviti tudi lastnega vojvodo s plačo 25 renskih goldinarjev na leto. Naseljenci bodo lahko potovali le z dovoljenjem svojih voditeljev, da ne bi prihajalo do ropanja in pritožb podložnikov.⁶⁴

⁵⁹ Bidermann, n.d., 1882, str. 188–190; Simonič, n.d., 1939, str. 85.

⁶⁰ Domnevno Srbe, torej pravoslavne.

⁶¹ Štrumbl, n.d., str. 45.

⁶² Filipović, n.d., str. 157. Po Marku Terseglavu, Srbsko-hrvaške ljudske pesmi na Slovenskem (Uskoška pesemska dediščina v prepletu in v soodvisnosti s slovensko ljudsko kulturo Bele krajine. Tradicija-transformacija-inovacija, Doktorska disertacija na Oddelku za slovanske jezike in književnosti filozofske fakultete univerze v Ljubljani, Ljubljana 1993, str. 9) naj bi se 500 teh uskokov naselilo na Slavonsko goro, leta 1541 pa v okolico Ogulina.

⁶³ Filipović, n.d., str. 158, 163 in 168.

⁶⁴ MHK, 1851, str. 28–29; Biderman, n.d., 1882, str. 131; Jože Rus, Jedro kočevskega vprašanja, Kočevski zbornik, razprave o Kočevski in njenih ljudeh, Vodstvo Družbe sv. Cirila in Metoda v Ljubljani, 1939, str. 137. Po drugih virih naj bi vojvode kostelskih, poljanskih in kraških uskokov prejeli po 22 forintov letno, konjeniki po 4 do 5 renskih goldinarjev na četrtoletje, pešci pa po dva do dva in pol renskega goldinarja z dodatki med pohodi (Mal, n.d., 1924, str. 21–22; Makarovič, 1985, str. 15).

Po drugih virih naj bi vojvode kostelskih, poljanskih in kraških uskokov prejeli po 22 forintov letno, konjeniki naj bi prejeli po 4 do 5 renskih goldinarjev na četrtoletje, pešci pa po dva do dva in pol renskega goldinarja z dodatki med pohodi.⁶⁵

Še boljši pogoji so bili obljubljeni uskokom v Žumberku. Po dokumentu iz leta 1535 so žumberški uskoki dobili pravico voliti svoje vojvode, praporščake in desetnike. Zemljo so dobili v last za 20 let, nato pa naj bi sprejeli podložniške obveznosti. Zato so se morali obvezati, da bodo na lastne stroške sodelovali v vojnah. Po dokumentu iz leta 1538 naj bi vojvode, ki so vodili po 200 uskoških vojakov, prejeli letno do 50 forintov.⁶⁶ Ostareli uskoki so dobivali tudi pokojnine od 30 fl (voditelji in vojvode) do 15 fl. Šest oseb je 10. 4. 1606 prejelo skupaj 140 fl pokojnine, bržkone v Žumberku.⁶⁷

Migracije uskokov od štiridesetih 16. stoletja let dalje

Baroni Langenmantli so nasprotovali naseljevanju uskokov in so gotovo ovirali že naseljene družine. „Kostelski“ uskoki so se zato tudi odseljevali drugam, o čemer imamo podatek za leto 1590.⁶⁸

Cesar in zemljiški gospodje niso povsem držali obljub danih ob naselitvi uskokov. Nomadski živinorejci uskoki niso bili vajeni kmečkega načina življenja. Ker v Kostelu niso imeli dovolj paše za svoje črede, so se večinoma odselili v Belo krajino, Žumberk in na Hrvaško. Povsod so bili v sporih s sosednjimi kmeti, predvsem zaradi drugega načina življenja, ki se je pogosto izrodilo v nasilje in rop.

Od leta 1540 dalje so avstrijske oblasti uvedle popis novih priseljencev s primki. Leta 1546 je general Lenković naselil 40 uskoških družin v Žumberk, nekaj tavaajočih uskokov iz okolice Črnomlja pa na Kočevsko. Na Lenkovićevih posestih, predvsem v Beli krajini, je živelo okrog 800 za orožje sposobnih moških z družinami, večinoma v zadrugah s po več brati v isti hiši.⁶⁹

Južno-Slovansko prebivalstvo v martoloških četah se je po letu 1570 zadrževalo v Kostelu tudi po več mesecev, skrivajoč se pred oblastmi. Pri tem si je ustvarjalo skrivne postojanke, ki so preraščala v stalna zaklonišča in bivališča ter so se končno integrirali v staroselsko skupnost.⁷⁰

V 16. stoletju so Turki tretjino prebivalcev Moravic poklali, tretjino odpeljali, ostali pa so pobegnili na Kranjsko.⁷¹ Leta 1582 in 1583 se je veliko beguncev s področja Bosiljeva preselilo v Belo krajino in Poljansko dolino, domnevno tudi v Kostel. Leta 1583 je bil dograjen Karlovac, oblasti pa so začele strožje kontrolirati selitve martolozov in družin priseljenih vojaških uslužbencev. Avstrijski poveljniki so dobili navodila naj ne podpirajo več srbskih selitev iz Like in iz notranjosti turške države.⁷²

Po padcu trdnjave Slatine septembra 1597 je na Kranjsko prišlo 1700 uskokov z ženami in otroci. Naselili so jih v Marindolu in Bojancih ter na sosednjih hrvaških posestih v

⁶⁵ Mal, n.d., 1924, str. 21–22; Makarovič, n.d., 1985, str. 15.

⁶⁶ Štrumbl, n.d., str. 45.

⁶⁷ ARS, Vic. Lit. U, šk. 282, fasc.I/143, II-6, no. 24.

⁶⁸ Simonič, n.d., 1939, str. 83.

⁶⁹ Terseglav, n.d., str. 9 in 206.

⁷⁰ Terseglav, n.d., str. 210.

⁷¹ Josip Brajdič, Povjesne sličice, v zborniku urednika Viktorja Jurkovića: Brod Moravice, Osnovna škola Brod Moravice, 1969, str. 36.

⁷² Terseglav, n.d., str. 10.

Gomirju in Vrbovskem. Po osvojitvi Cernika je prišlo do konca leta 1597 še 500 uskoških družin na Kranjsko.⁷³

Konec 15. stoletja je modruški okraj opustel zaradi "Turkov", ki so tod prodirali na Kranjsko. Zato je poveljnik hrvaške vojske v Krajini obrstar Juraj Lenković leta 1599 odšel v Turčijo, od tam pripeljal vlahe in jih naselil v dolino reke Dobre, predvsem v Vrbovsko, Gomirje in Moravice. V istem času je naselil 500 vlahov na Ličko polje, ki je pripadalo knezu Juraju Zrinjskem.⁷⁴

Uskoki Marinichi

Zaradi neugodnih razmer v Kostelu, so se uskoki odseljevali nižje po Kolpi. Tako se je 5 kostelskih družin leta 1590 preselilo na drugo stran Kolpe, na posest kneza Juraja Zrinjskega v Gornjih in Dolnjih Moravicah. Knez Juraj Zrinjski je v Ozlju takole ugodil prošnji petih priseljenih kostelskih družin:⁷⁵

„... Daiemo na znanje vsim, kim ie dostoino, da doidosse pred naz Ivan Marinich⁷⁶ od Kosztela z tovarustvom po imenu Mato Pellegrinich,⁷⁷ Jure Žnepergar,⁷⁸ Ambros Praidich, Jure Ferderbar,⁷⁹ prosechi od nas, da bismo dopustili naszelitise na jmanu nassem u Moravicah, gornih i dolnih, sto pod Brod slisy, z tem putem, da bismo ih nebantuvali visse one zlusbe, koia isla preia y perua vrmena od onih zemalj, a da ote oni graditi sze y onde ztati y ondy dopeliati liudi, ki sze nasele...“

Ivan Marinich je bil vodja novih naseljencev, ki so obljubili, da bodo knezu Zrinjskemu letno dajali po 6 liber v denarju, ter desetino od ovac, kokoši in drugih živali. Opravljali naj bi tudi druge dolžnosti kot podložniki na gospostvu Brod. Če bi med vojno koga ujeli ali oropali so to morali prijaviti gospostvu. To je plen lahko odkupilo ali pa jim ga je prepustilo.⁸⁰

Palegriničev in Prajdličev pozneje, od leta 1702 dalje, ni bilo več v Kostelu.⁸¹ Prajdliči so se obdržali v okolici Brod Moravic.

Kostelski podložniki so se tako odselili na drugo stran Kolpe, da bi tam opravljali podobno delo kot prej v Kostelu. S seboj so gotovo imeli tudi svoje družine in živali. Njihov novi gospodar knez Zrinjski si je obetal, da bodo za seboj pripeljali še druge naseljence iz Kostela. Priimki nekaterih doseljencev (Šneperger, Ferderber) sicer dajejo prej slutiti kočevsko kot uskoško poreklo, čeprav nekateri zgodovinarji trdijo nasprotno.⁸²

Etnične spremembe v Kostelu so bile posledica priselitve večinoma katoliških uskokov v prvi polovici tridesetih let 16. stoletja. Istočasno so med letoma 1532–1538 uskoki naselili tudi Senj, katerega prvotno prebivalstvo je pobegnilo iz strahu pred Turki, ki so plenili Srb in druge okoliške kraje.⁸³

⁷³ Valvasor, n.d.; Filipović, n.d., str. 158.

⁷⁴ Hirc, n.d., str. 14.

⁷⁵ Mal, n.d., 1924, str. 56; Burić, n.d., 1979, str. 26 in 163; Radoslav Lopašič, *Oko Kupe i Korane*, dopunio Emilij Laszowski, 1894, str. 385; Žagar, n.d., str. 66–68; Simonič, n.d., 1939, str. 83 in 87.

⁷⁶ Domnevno z Vrha (Am Berg) ali iz Jelenove drage.

⁷⁷ Domnevno iz Sapnika.

⁷⁸ Šneberger, iz Rebri pod kostelskim gradom.

⁷⁹ Morda mlinarji ob Kolpi.

⁸⁰ Arhiv Hrvatske v Zagrebu, Arhiv Gospoštije Brod 1; Emilij Laszowski, *Gorski kotar i Vinodol*, Zagreb 1923, str. 30; Jurković, n.d., str. 16.

⁸¹ Liber baptizato „RVM, Inceptus a me, Joanne Jacobo Retl ab anno dni 1687, existente Cesareo in Costel“, s podatki o krstih med letoma 1702–1719.

⁸² Mal, n.d., 1924, str. 56; Simonič, n.d., 1939, str. 83.

⁸³ Dimitz, n.d., 1875, III, str. 67.

Od leta 1552 so morali iz Ribnice, Kočevja, Poljan in Kostela v primeru potrebe dajati skupno 300 strelcev za obrambo trdnjave Senj.⁸⁴ 10. 10. 1596 je Ferdinand v Gradcu izdal ukaz, po katerem so morali Kočevjarji (z njimi bržkone tudi Kostelci) in Ribničani dajati senjskemu glavarju Georgu Paradeiserju po 80 oseb za 14 dni dolgo službo leta 1597, 1600 in 1602. Podložniki iz Loža so morali v Senj dovažati les.⁸⁵

Odhajanje domačih vojakov je gotovo oslabilo obrambo samega Kostela. V Senju je v naslednjih desetletjih nastala svojevrstna etnična skupina velike bojne moči. Po Avstrijsko-beneški vojni so s sporazumom v Parizu, potrjenim v Madridu leta 1617, sklenili uničiti del uskoškega ladjevja, uskoke pa izgnati iz Senja. Uskoki so odhajali v Istro, Italijo, Žumberk, okolico Otočca, beneško Dalmacijo ter celo na Sicilijo in v Neapelj.⁸⁶ Nekaj se jih je vrnilo oziroma ponovno naselilo v Kostel. Kmalu po letu 1617 se v Kostelu prvič omenjajo Krkoviči in Južniči.

Pomembni senjski uskoki so bili Marin(i)či, ki so bili pozneje naseljeni tako po dalmatinskih otokih kot v Gorskem kotarju in po kostelskih hribih, kjer so iz priimka izgubili vmesni „i“. „Des Marin Sun“ je bil zapisan že v kostelskem urbarju za leto 1494.⁸⁷

21. 1. 1613 je 12 uskokov v Senju podpisalo zadolžnico v hrvaškem jeziku za letno plačo 40 renskih (forintov) po pogodbi s primorskim komisarjem, kranjskim vitezom Danie-lom pl. Gallensteinom.⁸⁸ Zadolžnica je omenjala uskoško kontrolo trgovanja skozi Riko (Reko) iz smeri Broda, za katero so bili bržkone zadolženi. Večina uskokov ni znala pisati in so pod dokument narisali pet krogov „pritisnuvši chi imasmo peccatte obiccaine“. Poleg vojvode Mihule (Mihe) Hreglanovi(c)ha se je znal podpisati le še Juan Marinistus (Marini-ch). Drugih pet uskokov ni z nobenim znakom podpisalo dokumenta.⁸⁹

26. 8. 1642 je bil Ivan Marinch še vedno v Senju kot „conciter“. Kranjskim stanovom je v hrvaščini poročal o pregledu poročila uradnika „porkulaba“ Tomice Hogličuza o prihodu turškega paše v „bagniju Luku“ (Banjo Luko) skupaj s tremi begi in tremi kadijami. Od tod so bili namenjeni v Bihać, kjer bodo gradili hiše. Hogličuz je poročal, da je paša poslal vohune („poslance“) zbirati novice na primernih virih („na Majjdan“). Drugega zaenkrat ni vedel povedati.

Saban Popravaz, šubaša od Korenice, je pregledal vzroke nastalega stanja in poročal, da je beg iz Bosanske krajine poslal svojega sina Muhamata bosanskemu paši naproti v Bihać, ko je slišal za prihod paše. Vso krajino naj bi očistil od nasilnikov „Zulumchiarov“. Poleg Hogličuza je zaslišanjem prisostvoval tudi vicekapetan Otočca v Liki Petar Gracanin.⁹⁰

Po 37 letih cesarske službe je Ivan Marintsch napredoval v stražmojstra hrvaške garde. 7. 12. 1649 je pisal (kranjskemu) deželnemu glavarju Hansu (Ivanu) Albrechtu baronu Herbersteinu v nemščini o svoji dolgoletni službi in dveh ranah, ki jih je dobil v boju proti Turkom. Na osnovi svojih zaslug je prosil naj ga na njegovem položaju stražmojstra zamenja svak Milaschin Radoinvitsch.

15. 12. 1649 je podobno prošnjo poslal še baronu Andreju Auerspergu, Georgu Cenkovichu in Vidu Khislu, generalu hrvaške in obmorske krajine ter baronu Gottfriedu Stadlu. Omenil je tudi svojo (letno) rento 5000 talerjev.⁹¹

⁸⁴ Skubic n.d., str. 514; Wolsegger, n.d., 1890, str. 178; Dimitz, n.d., 1875, str. 187.

⁸⁵ ARS, Stan. I, fasc. 293 b, šk. 465, str. 1643, 1645 in dalje.

⁸⁶ Štih, Simoniti, n.d., 1996, str. 226.

⁸⁷ Urbar, n.d., 1494, str. 8.

⁸⁸ Sin Janeza Adama s Senčurske gore. V tem času graščak v Luknji, ki jo je nasledil od sorodnika Franca Galla pl. Gallensteina, sina Krištofa in Helene, rojene pl. Wildenstein (Smole, n.d., 1982, str. 273). Franc Gall pl. Gallenstein je bil od leta 1579 v dolgotrajnem sodnem sporu z Langenmantli.

⁸⁹ ARS, Stanovi I, šk. 465, fasc. 293c, str. 1–2.

⁹⁰ ARS, Stanovi I, šk. 494, fasc. 299a, str. 471–472.

⁹¹ ARS, Stanovi I, šk. 508, fasc. 302, str. 803–812.

Ivan Marintsch, podložnik gospodstva Kostel, je bil v letih 1618, 1619, 1622 in 1623 popisan v skupinah kostelskih tihotapcev, upornikov in pobiralcev hubnega goldinarja.⁹²

Poleg vojvode Ivana je bil v Senju tudi njegov domnevni sorodnik Martin Marintsch. 1. 1. 1627 je v Senju posodil Juraju in Niclaju Marinitschu po 24 fl mesečne plače za naslednje 3 mesece do zadnjega marca v skupnem znesku 72 fl. Zadolžnica je bila pisana v nemščini.⁹³

10. 10. 1646 so z mitnice sv. Vida nad Reko poročali, da so 1. 4. 1645 pripeljal za 396 zlatih fl živeža za vojake pri mitnici: Thoma Marintscha, Simona Perescha in Michaela Vesselina.⁹⁴

Kostelci Kherkhovitschi

Andrej Kherkhovitsch je 8. 9. 1605 prosil mesto (Senj) za prenos robe v vrednosti 728 gld 26 kr 1 den brez plačila mitnine. General hrvaško-primorske krajine in cesarske mitnice je 19. 4. 1606 v Senju izdal dovoljenje, da lahko Kherkhovitsch čez kostelsko mitnico za potrebe senjskih vojakov prenese 475 sv. Vidskih (reških) starov pšenice ob plačilu 7 liber posebne trikratne (mitnine) v Senju.⁹⁵

19. 9. 1607 je komandant Metlike vitez Jakob Primorz ukazal zaračunati Andreju Kherkhovitschu 530 fl davka za njegovo tovorjenje.⁹⁶

Kherkhovitsch je bil kostelski tovarnik, verjetno vodja skupine, ki je oskrbovala senjsko utrdbo z živežem iz Dolenjske. Je najstarejši med tremi Kherkhovitschi, ki jih omenjajo dokumenti kranjskih deželnih stanov in je bil verjetno naseljen v vasi Krkovo. Obtožbe proti njegovima domnevnima sinovoma Petru in Stefanu ter drugim Kostelcem leta 1622 kažejo, da so kostelski tovarniki pogosto kršili omejitve habsburških mitnic.

Uskoki Jusina in Jusinich

Ohranile so se posamezne družinske legende, npr. o naselitvi treh bratov uskokov s priimkom Južnič⁹⁷ v 16. stoletju. Možna korena priimka Južnič sta tako "jug" kot "južina". Ni dokazov, da bi prišli iz Rak kot Rački ali morda iz Thurna pri Brestanici, ki je bil v času njihove naselitve v lasti Langenmantlov.⁹⁸ 10. 1. 1617 se v dopisu Deželnih stanov iz Ljubljane Adam Južina navaja kot dolgoletni vojak, ki se mu dovoljuje 4 solde dodatka za vino.⁹⁹ Ni zapiisan kraj njegovega rojstva.

Leta 1601 je bil Jurij Južina podložnik gospodstva Metlika.¹⁰⁰ 7. 8. 1633 se v Senju v dopisu kranjskim deželnim stanovom mož z enakim imenom navaja z 8 fl davka za živež pri

⁹² ARS, Stanovi I, fascikli 294a, 294b in 295. Čeprav popis v Arhivu Slovenije pripisuje tudi dopise iz Senja Ivanu Mariniču iz Kostela, gre vendarle za različni osebi. Stražmojster hrvaške garde ni mogel obenem biti podložnik.

⁹³ ARS, Stanovi I, šk. 481, fasc. 295b, str. 2429–2432.

⁹⁴ ARS, Stanovi I, šk. 501, fasc. 300a, str. 1841–1844.

⁹⁵ ARS, Stanovi I, šk. 456, fasc. 292e, str. 485.

⁹⁶ ARS, Stanovi I, šk. 456, fasc. 292e, str. 2692–2693.

⁹⁷ Po domače Jüžnič.

⁹⁸ Thurn pod Brestanico so Langenmantli leta 1570 podedovali od pl. Gradeneggov, s katerimi so bili v svaštvu (pisno poročilo Irene Fürst, kustosinje muzeja v Brestanici, 16. 10. 1992).

⁹⁹ ARS, Stan. I, šk. 468, fasc. 294, str. 757–758.

¹⁰⁰ Kos, n.d., 1991, str. 403.

skladiščniku v Karlovcu.¹⁰¹ Poleg njega so našteli še čez sto drugih oseb z različnih gospodstev, večinoma s priimki, ki se končujejo na -itsch. Nekateri med njimi so bili vojvode, oskrbniki, župani in drugo. Navaja se tudi prostor v Senjski utrdbi, ki naj bi ga zasedali med obrambo. Vendar med ostalimi zapisanimi priimki ni takšnih, ki so postali pozneje domači v Kostelu.¹⁰²

Jurij Južina se omenja tudi deset let pozneje leta 1643 v dopisih Deželnih stanov za Kranjsko.¹⁰³

15. 6. 1680 se v dopisu iz Ljubljane navaja Južina brez imena. Bil je vojak oziroma oficir z mesečno plačo 2 fl oziroma več kot 1 gld.¹⁰⁴ Plačeval je tudi davke za prenos vina skozi Gradec. V zvezi z njimi je bil omenjen Franz I pl. Reissing, dvorni sodnik. 29. 6. 1680 se v dopisu iz Ljubljane ponovno navaja Južina brez imena.¹⁰⁵

Prvi znani Jusnich v Kostelu je bil Ivan, popisan med tihotapci 13. 10. 1622.¹⁰⁶ Leta 1681 se Jusnichi omenjajo kot dolžniki pri Fari, kjer se je po njih imenovala tudi ena od treh hub. Okoli leta 1700 se Jusnichi omenjajo pri Fari, v Ajblju, Maveru in pri Krkovih.

Selitve uskokov v 17. stoletju

Kostelski uskoki so se zaradi slabih razmer občasno preseljevali na hrvaško stran Kolpe in sicer posamič ali v skupinah. Tako so na obeh bregovih Kolpe nastali v glavnem enaki priimki. Ob rubežu nad knezom Stjepanom Frankopanom 25. 4. 1557 je bilo v Ozivnici (sic!), Brodu in Podstenah na Hrvaškem skupno le 16,5 hub. Luka Grgurič je živel kot berač na gmajni. Hud turški pritisk kaže tudi prošnja za pomoč napisana v hrvaški glagolici, ki jo je grof Miclaus (Nikolaj) pl. Frankopan poslal kranjskemu vicedomu leta 1544.¹⁰⁷

Leta 1589 je nadvojvoda Karel zahteval, da s stolpi zavarujejo prehod čez Kolpo pri Poljanah in pri Kostelu, kot so to storili pri Vinici in Prelesju. Vendar so se stanovi izgovarjali, da tega ne zmorejo.¹⁰⁸

Leta 1600 so v Moravicah zidali kulo (stolp). Pri delu so pomagali tudi Kostelci in drugi Kranjci. Kranjec Martin Blažević je pričal leta 1657, da je delal na kuli dva dni.¹⁰⁹

Leta 1622 je vlah Juraj Vinović ubil kmeta Ambroža Štajdoharja. Zato ga je sodilo regimentno sodišče v Karlovcu.¹¹⁰ Spor so gotovo povzročila tudi etnična nasprotja.

Leta 1622 so se na posest Zrinjskih naselili: Ivan Klobučar, Petar Šporčić, Matija Pram, Andija Štajdohar, Jakob Pram in Juraj Šneberger.¹¹¹

Leta 1650 je Petar Zrinjski oprostil konjske tlake podložnike s priimki: Abramovič, Moll, Krulac, Falež, Crnković in Mavrovič. Zato pa so podložniki morali plačevati letno po 8 ducatov.

¹⁰¹ ARS, Stan. I, šk. 485, fasc. 297a, str. 29.

¹⁰² ARS, Stan. I, šk. 485, fasc. 297a, str. 27–35.

¹⁰³ ARS, Stan. I, šk. 486, fasc. 297a, str. 1519, 1521–1522 in 2117.

¹⁰⁴ ARS, Stan. I, šk. 536, fasc. 308a, str. 798 in 799.

¹⁰⁵ ARS, Stan. I, šk. 536, fasc. 308a, str. 922. Skliceval se je na dokument z dne 27. 5. 1680 (n.d., str. 621) in na omenjeni dokument z dne 15. 6. 1680 (n.d., str. 622). Pod dokumentom je bil podpisan Englbart Schwab baron Leicht(enberg), ki ga je sprejel 2. 7. 1680 (n.d., str. 921–924).

¹⁰⁶ ARS, Stan. I, šk. 476, fasc. 295, str. 1449.

¹⁰⁷ ARS, Vic. šk. 205, fasc. I/102, VI/2.

¹⁰⁸ ARS, Stan. I, fasc. 219–222. Jug (n.d., 1955, str. 57) bržkone pomotoma navaja "Prelisje".

¹⁰⁹ Laszovski, n.d., 1923, str. 31; Jurković, n.d., str. 16.

¹¹⁰ Jurković, n.d., str. 16.

¹¹¹ Brajdić, n.d., str. 37.

Leta 1657 je Juraj Szili s komisijo urejeval meje okoli Moravic v Gorskem kotarju. Szili je bil kapetan in uslužbenec Petra Zrinjskega. Meje so mu pokazali najstarejši krajani:¹¹²

ime in priimek	starost v času urejevanja mej	leto rojstva
Jurij Podnar	90	1567
Peter Butina	85	1572
Matija Gojšak	80	1577
Peter Ambrožič	85	1572
Jakob Gorše	90	1567
Lovro Crnkovič	85	1572
Martin Goljak	80	1577
Matija Šneperger	80	1577
Juraj Šneperger	88	1569
Jakob Butina	90	1567
Mihail Šepac	80	1567
Martin Blažević	nad 100 let star	pred letom 1557

Domnevamo, da so k razmejitvi vabili domačine, ki so meje poznali od mladosti, in ne priseljence. Juraj Šneperger je lahko potem isti, ki se je kot 21 let star mož priselil v Moravice leta 1590. Matija Šneperger je bil domnevno njegov mlajši brat, Butine pa so bili naseljenci, ki so jih privabili iz Kostela po letu 1590.

Leta 1660 so med katoliškimi naseljenci Zrinjskih in vlahi naredili 3 nemške milje dolgo mejo od Moravic preko Vrbovskega do Gomirja. Vendar so gomirski vlahi ogrožali celo Delnice konec 17. stoletja.¹¹³

Leta 1662 so bili na posest Zrinjskih naseljeni še kmetje Ivan Klobučar, Matija Pram, Jakob Prammar (Pramlje), Jurij Šnepergar, Peter Šporčič in Andrija Štajduhar.¹¹⁴ Knez Vuk Frankopan leta 1625 in 1635 ter knez Petar Zrinjski leta 1650 in 1653 so svoje podložnike osvobajali raznih dolžnosti, predvsem tlake. S tem so si želeli pridobiti nove naseljence v svoje kraje, ki so jih močno izpraznila turška ropanja.

Premišljena politika naseljevanja se je Zrinjskim kmalu obrestovala. Ob njihovem padcu leta 1671 je gospodstvo Brod naseljevalo 600 podložnikov na 100 hubah, ki so plačevali desetino ovac, piščancev in čebel, nekaj pa tudi v denarju, žitu, kokoših in jajcih. Tretjino desetine so dajali župniku v Gornjih Moravicah.¹¹⁵

Migracije iz Kostela v 18. stoletju

Okoli leta 1732 so v Vrbovsko naselili tudi Glade iz Kranjske in Kočevarje Mrzele. Leta 1753 je bil Vuk Jakšič vojaški komandant v Mrkoplju. V letih 1726–1732 so se med gradnjo Karolinske ceste Kranjci Erjavci, Klobučarji in drugi naselili v Ravni Gori.¹¹⁶ Erjavci so se leta 1809 naselili tudi v kostelski vasi Colnarji. Klobučarji pa so bili že dolgo naseljeni v Kostelu in so trgovali s klobuki že v 16. stoletju.

¹¹² Strohal, n.d., str. 88 in 171.

¹¹³ Mirko Valentič, Delnice do 1914. godine, v zborniku Delnice 1481–1981, Delnice 1981, str. 20; Strohal, n.d., str. 88 in 171.

¹¹⁴ Strohal, n.d., str. 79.

¹¹⁵ Jurković, n.d., str. 19.

¹¹⁶ Strohal, n.d., str. 83 in 149.

Število uskokov v Kostelu

Vpliv novega elementa se je ohranil v jeziku, običajih in priimkih. Relativno število novih naseljencev je najlažje oceniti s štetjem avtohtonih priimkov v urbarju iz leta 1494 pred uskoško naselitvijo. Te primerjamo s spremembami med naseljevanjem v urbarju iz prve polovice 16. stoletja in s stanjem po naselitvi v urbarju iz leta 1570, v likvidacijskem izvlečku iz leta 1681 in v krstni knjigi iz let 1702–1719. Drugi popolnejši popisi Kostelcev niso ohranjeni zaradi požara prifarskega župnijskega arhiva leta 1757. Primerjava kaže, da novi etnični element ni presegal polovice avtohtonega prebivalstva. O morebitnih nasprotjih med avtohtonimi poljedelci in doseljenimi živinorejci imamo podatke za sosednje kraje, manj pa za Kostel.

Nemirno 16. stoletje je povzročilo precejšnje etnične spremembe tudi v Kostelu. Zaradi pomanjkanja pisnih in uстных virov o preselitvi je danes težko rekonstruirati naseljevanje posameznih družin v Kostel. Domnevamo, da so se naseljevali iz raznih smeri, posamezni naselitveni valovi pa so doživljali različne usode.

Števila uskoških naseljencev v Kostelu ni mogoče natančno določiti. Pravoslavni verski obredi v Kostelu niso izpričani, torej so bili priseljenci večinoma hrvaški katoliki. O različnih veroizpovedih v Kostelu morda priča priimek Papež. Po urbarju iz leta 1570 ga najdemo v Vasi. V devetnajstem stoletju so Papeži živeli tudi v zaselku Jelovica v Gorenji Žagi, kjer so bili po izročilu oskrbniki (vavpti) kostelskega gradu.

Neslovensko zvaneči kostelski priimki na -ič (sprva bržkone -ić) tipa: Jakšič, Marinč, Obranovič, Jurjevič, Ožanič, Majetič, Crnkovič, Južnič in tudi Skender kažejo na uskoško poreklo. O značilnih uskoških navadah pričajo enaka imena vasi in priimkov prebivalcev. Ohranila se je v vasi Kuželj (Kezele, Kusolt), Jakšič in Žaga. Izgubila se je v vaseh Maverč, Gotenc, Delač, Colnarji,¹¹⁷ Petrina, Briga (Briški) in Frissig (Friškova Draga pod Banjo Loko), Piršič (morda Pirče), Padovac (Padovo) in Rački (Rake). Južniči in Štefančiči so lahko živeli pri Fari že pred letom 1681, ko so tam prvič popisani v likvidacijskem izvlečku. Štefančiči so se verjetno priselili iz Hrvaške, saj se Paul Štefančič omenja že leta 1672 v Čabru,¹¹⁸ 9 let pred najstarejšo omembo v kostelski vasi Fara. Tudi končnica „-nčič“ priča o hrvaškem poreklu.

O staroselcih slovenskega ali kočevskega porekla, ki so ostali doma ali pa so se vrnili ko je minila turška nevarnost, pričajo priimki: Rauh (1670 Završje, nato Deluš, Žaga, Delač), Lisac (1608 Lukov Dol), Bauer (Kuželj, 1670 Brod Moravice in Skrad), Bukovec (Bukov Vrh, vas Bukovac na Hrvaški strani, Georg Bukovac v Rogu leta 1744 in 1746), Žagar (Žaga, 1570 Geroovo), Padovac (Padovo), Kajfež, Rački (Rake, Rački Potok, 1694 Skrad), Butina (Jakob leta 1657 v Moravičkih Dragah), Bunderle, Hodnik (višji predeli Kostela, Podrebrca), Golik (Šimatovo 1650), Zidar itd.

Nekateri danes razširjeni kostelski priimki so bili naseljeni pozneje. Tako so se Selani konec preteklega stoletja priselili iz Slivnice. Uskoški priimek Skok se je v Kostelu ustalil po drugi svetovni vojni.

Na uskoke v Kostelu spominjajo poleg priimkov tudi navade, noša in pesmi. Pisatelj Fran Levstik (1831–1887) je leta 1857 zapisal, da so Laščani večkrat slišali Kostelce (bržkone tudi Belokranjce) prepevati srbske pesmi o kraljeviču Marku, ko so tod tovorili blago s svojimi konjički.¹¹⁹ Laščani so te krošnjarje imenovali kar Kostelci, vendar ni verjetno, da bi se v Kostelu še tako pozno ohranile srbske narodne pesmi. Poldrugo stoletje po Levstikovem zapisu podobnih pesmi ni več mogoče izslediti.

¹¹⁷ Tudi v sosednem Gorskem kotarju sta vasi Delač in Colnarji.

¹¹⁸ Burić, n.d.

¹¹⁹ Levstik, Popotovanje iz Litije do Čateža; Reisp, n.d., 1990, str. 14.

5. ZAKUPNIKI DEŽELNOKNEŽJEGA GOSPOSTVA KOSTEL MED LETOMA 1456/7 IN 1620 TER PROTESTANTSKI VPLIVI V KOSTELU

Habsburžani so imeli v Kostelu svoje oskrbnike ali pa so dajali graščino v zastavo svojim posojilodajalcem, ki niso bili vedno iz vrst domačega plemstva.¹²⁰ Zastavni imetniki Kostela so bili:

Hans Blay (1476), Lichtenbergi (1490), Andrej Hohenwarth (1493), Sigmund Jurič (1493), Gašper, Nikolaj in Erazem Ravbar (1493–1497), Mihael Pranberger, 1504–1515 zakupnik gospostva in mitnice v Kostelu, Martin Frankopan (1520), Juraj Zrinjski (1527), Gašper, Krištof in N. Tadjolovič (1528) in baroni Langenmantli (1538–1620). V času Langenmantlov najdemo 19. 12. 1555 tudi podpis Lienharta pl. Attemsa (Atthimis) kot glavarja v Kostelu.¹²¹

Janez Viljem in Karel pl. Langenmantl sta 15. 11. 1620 kupila Kostel od cesarja Ferdinanda II., ki je v tem času prodajal številna gospostva. Kostel je bil v lasti Langenmantlov še leta 1686.

Najzanimivejše zgodbe so povezane z Miho pl. Pranbergerjem, zakupnikom gospostva Kostel in mitnice po 10. 5. 1504. Bil je sin ali nečak ljubljanskega veletrgovca in mestnega sodnika Lenarta ter Schnitzenbaumov zet. Morda je bil v sorodu tudi z Wilhelmom Praunspurgerjem, ki je bil okoli leta 1530 župan v Ljubljani, pozneje deželni vicedom in graščak v Mali vasi.¹²²

Mihael pl. Pranberger je v začetku leta 1515 nekaterim Thurnovim podložnikom, ki so hoteli prethotapiti sedem tovorov soli, zaplenil konje in blago. Thurn je bil tisti čas zakupnik kočevskega gospostva. Thurnov oskrbnik Steržen z gradu Fridrihtajjn je zbral pri Osilnici nekaj sto podložnikov,¹²³ udaril na Kostel in pregnal Pranbergerja, ki se je moral umakniti na Hrvaško. Tam mu je Thurn še naprej grozil z nasiljem. Pranberger se je sicer pritožil pri vladi, ta pa ni ukrepala. Baje so se zato tudi Kostelci uprli in pomagali ubiti Thurna in Steržena na Fridrihtajjnu, kar je spodbudilo upor po Kranjskem, spodnjem Štajerskem in Koroškem.¹²⁴

Leta 1508 je imel Pranberger oskrbnika, Gregorja Gumpelrja, ki je bil bržkone neporočen. Nekega dne je Pranberger izginil. Ljudje so ga vsepovsod brez uspeha iskali po krajih, kjer je pogosto jahal svojega konja. Konja so našli zabodenega v jarku blizu gradu, zato so mislili, da so ga odpeljali roparji. V resnici ga je Gumpelr z več pomočniki zaprl v stolp v kostelskem gradu, da bi ga z lakoto spravil ob življenje. Pranbergerja so prisilili k podpisu nepravilne zadolžnice. Pobrli so mu tudi vso gotovino, zlatnino, srebrnino ter od prednikov podedovane dragocenosti in drugo premoženje.¹²⁵

Pranberger se je v ječi zaobljubil sv. Ani, priprošnjici za srečno zadnjo uro. Ko so ga nepričakovano rešili iz ječe, je po zaobljubi dal sezidati kapelo sv. Ane v samostanu avguštincev pri prvotni cerkvi sv. Jakoba v Ljubljani. Relief z napisom o tem dogodku so

¹²⁰ Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev II., str. 178.

¹²¹ ARS, Vic. šk. 205, fasc. I/102, str. 39, VI, Lit. Militaria.

¹²² Cerkev svetega Jakoba v Ljubljani, Ljubljana, 1985, str. 4; Dimitz, n.d., 1875, II, str. 138; Smole, n.d. 1982, str. 663.

¹²³ Število 400–500, ki ga navajajo Ecker (n.d., 15. 7. 1892, str.) in Steska (n.d., 1896, str. 11) je bržkone preveliko, saj presega število vseh odraslih moških, ki so tedaj živeli v župi Osilnica.

¹²⁴ Ecker, n.d., 15. 7. 1892, str. 2; Steska, n.d., 1896, str. 211.

¹²⁵ Tako se je glasila Pranbergerjeva tožba pred deželnim sodiščem proti Andreju Harrerju in Gumpelrju, kot jo je povzel Valvasor (n.d., XI knjiga, str. 217) po originalnih dokumentih, po njem pa drugi (Podlogar, n.d., 1921 str. 132; Reisp, n.d., 1990, str. 18; Žagar, n.d., str. 47–48). Vendar je Valvasor navedel napačno letnico 1514 in pomešal nekatera dejstva.

jezuitje dali vzdati v zunanji gotiški opornik prezbiterja, ki je danes ohranjen v veži zvonika. Na eni strani je podoba sv. Ane z Marijo in Jezuščkom (sebdritt), na drugi pa napis v gotici. Relief sicer ni posebna umetnina, je pa morda edini kamniti sebdritt v naših krajih.

Kamniti spomenik (sebdritt) je bil bržkone vzidan ob postavitvi nove cerkve sv. Jakoba, ki jo je leta 1513 posvetil škof Krištof Ravbar. Tudi ta letnica je v skladu z nadpisom in v nasprotju z Valvasorjevo navedbo. Pozneje so spomenik ometali z malto in ga ni bilo mogoče brati. Tudi sedaj, ko je izpran, je težko berljiv, saj je nekaj delov okrušenih.

Čaščenje sv. Ane se je širilo na Angleškem od leta 1378, na Danskem od leta 1425, na Nemškem pa konec 15. stoletja. Volilni knez Friderik Modri je po vrnitvi iz svete dežele dal kovati svetinjo z nadpisom „Hilf Sancta Ana“. Od papeža Aleksandra VI. je leta 1494 dosegel breve, da smejo v njegovih deželah praznovati god sv. Ane kot največji praznik. Leta 1500 je izšel v Augsburgu življenjepis sv. Ane okrašen z lesorezi. V tistem času se je čaščenje sv. Ane udomačilo tudi na Kranjskem.¹²⁶

Protestanti v Kostelu

Že kmalu po sredi 16. stoletja je bila reformacija trdno zasidrana med fevdalci na območju ribniškega naddiakonata v: Ribnici, Ortneku, Kočevju, Kostelu in še posebej na Turjaku. Te posesti so imeli v lasti: Auerspergi – Turjaški, Lambergi, Berneški, Galli, Mosconi in drugi. Reformaciji so bili na območju ribniškega naddiakonata naklonjeni tudi številni duhovniki: Lenart Zigelfest in kaplan Silvester Schwei/l/ge(r) v Kočevju, Janez Schneller, pozneje nastavljen v (kočevski) Reki¹²⁷ in Peter Haderle v Črmošnjicah.¹²⁸

Kostelski graščaki pl. Langenmantli so bili v 16. stoletju privrženci luteranstva. Kot zakupniki gospostva so imeli odločilno besedo pri nastavljanju duhovnikov pri Fari v Kostelu do 2. 5. 1678, ko je kompetenčni spor dobil ribniški naddiakon.¹²⁹

Ne vemo ali so protestantski duhovniki v Kostelu učili podložnike brati in pisati po idejah programa Primoža Trubarja (1508–1586) iz leta 1564.¹³⁰ Adam Langenmantl, kostelski graščak od tridesetih let do leta 1763, je bil prijatelj nekdanjega meniha Janeza (Ivana) Weixlerja,¹³¹ ki je bil nastavljen v Kostel vsaj že leta 1560. Ta je na pobudo enega vodilnih kranjskih protestantov, pisarja deželnih stanov Matije Klobnerja leta 1561 začel prevajati postilo reformatorja in pridigarja Johanna Spangenbergga (1484–1550) v slovenski jezik. Leta 1561 se je Weixler tudi oženil. Baje mu je zaradi družinskega življenja primanjkovalo časa za prevajanje.

Leta 1563 je bil Weixler še v Kostelu. 1. 8. 1563 je prevod končal, vendar ni bil nikoli natisnjen.¹³² Kmalu za tem je Weixler odšel v Metliko h Gregorju Vlahoviču.¹³³ Po

¹²⁶ Viktor Steska, *Nekaj kamenitih spomenikov v Ljubljani*, MMK (1900) str.136–140.

¹²⁷ Gestrin, n.d., 1982, str. 97 in 98.

¹²⁸ Mlinarič, n.d., 1995, str. 438.

¹²⁹ Majda Smole, Vicedomski urad za Kranjsko, 13. stol.–1747. 1. del: Cerkevne zadeve Lit A-F, Publikacije Arhiva SR Slovenije, Ljubljana, 1985, str. 101; Inventarium und Urbarium, Pfarr Kostel 18. 6. 1768, n.d.

¹³⁰ Žagar, n.d., str. 128.

¹³¹ Cankar, n.d., str. 8.

¹³² Spangenbergova postila v štirih delih je izšla v Magdeburgu med letoma 1542–1544, Trubarjeva leta 1558, Kreljev prevod prvega (zimskega) dela Spangenbergove postile pa leta 1567 (Mirko Rupel, *Slovenski protestantski pisci*, Ljubljana, 1966, str. 92, 312, in 442). Sebastijanu Krelju (1538–1567) je pri prevajanju prvega dela postile pomagal tudi Hrvat iz Vinodola Jurij Jurčič, ki je leta 1578 izdal celoten prevod (SBL, 1925–1932, str. 566). Morda je bil eden Kreljevih pomočnikov tudi Weixler.

¹³³ Vodja luteranskih pastorjev v Beli krajini, umrl 18. 2. 1581.

Vlahovičevemu nasvetu so kranjski stanovi poslali Weixlerja v Krško. Od tam ga je pregnal leskovški župnik Plidor pl. Montagnana, ki je bil novomeški prošt med letoma 1582–1604.¹³⁴

Leta 1567 je Weixler odšel iz Krškega v Novo mesto. Vendar so ga že naslednje leto novomeški meščani napodili skupaj z Vlahovičem.¹³⁵ Weixler je leta 1571 odšel v Selce nad Kozjakom. Leta 1593 se je kot predikant Slovenske Marke zadrževal v okolici Novega mesta.

Po Weixlerjevem odhodu je nadvojvoda Karel 16. 6. 1567 izdal ukaz vicedomu Juriju Höferju naj župnijo Kostel, ki jo upravlja protestant (heretični odpadnik), dohodke pa uživa graščak Andrej Langenmantl, podeli Matiji Hudikovcu.¹³⁶ Naročil je tudi, naj se poskrbi, da Langenmantl ne bo oviral prenosa cerkvenega imetja na novega župnika po popisu in inventarju. Inventar iz tistega časa se ni ohranil. Dopis ni omenjal Weixlerja z imenom. Ne vemo ali je bilo župnišče in z njim središče župnije tisti čas že pri Fari ali pa še v trgu Kostel.

Kljub posegu cesarja, so luterani Langenmantli vplivali tudi na Weixlerjeve naslednike v Kostelu. Tam je bil leta 1598 in 1601 župnik luteran Jernej Faber (Kovač). Predstojniki v Vidmu so ga leta 1601 opisali kot malo vrednega človeka, njegov kaplan pa je bil pobožni katoličan Ivan Spanič „iz Ilirika”.¹³⁷ Faber je baje zelo nerodno živel.¹³⁸ Njegova prošnja iz leta 1598 je vsebovala je tudi poročilo o hrvaških priseljencih – uskokih, ki so se v Kostel naselili leta 1531. Leta 1587 se mu je rodil sin Matija, ki je bil pozneje leta 1610 tudi sam posvečen v duhovnika. Sprva je služboval pri proštu v Novem mestu.¹³⁹

V ribniški diakoniji je bil med letoma 1592–1610 župnik katoličan Kostelec Anton Štefančič, ki je bil posvečen leta 1592.¹⁴⁰ Leta 1598 je bil Martin Marincelj župnik v Mozlju, oskrboval pa je tudi faro Koprivnik po najetem vikarju.¹⁴¹ Leta 1621 je Ivan Jakšič dobil župnijo na Reki, kjer je ostal še leta 1636.¹⁴² Tako Marincel kot Jakšič sta kostelska priimka, v podobnih oblikah zapisana že v urbarju leta 1494.

Ferdinand I. je imel velik vpliv na Kostel v času organiziranega naseljevanja uskokov (1530–1538) in boju proti širjenju reformacije na Kranjskem po letu 1540. Pri obeh prizadevanjih so mu nasprotovali Langenmantli, zakupniki njegove posesti v Kostelu. Adam Langenmantl je po letih 1530–1531 nasprotoval naselitvi uskokov ter dosegel njihovo preselitev nižje ob Kolpi. Langenmantli so bili privrženci reformacije,¹⁴³ saj so imeli protestantske župnike pri Fari še leta 1601. Ljubljanski škof Tomaž Hren (1560–1630) je formalno ukazal izgon protestantskih pridigarjev že leta 1590. Med letoma 1600–1603 je svoje delo končala tudi komisija za katoliško restavracijo.¹⁴⁴ V tem času so se Langenmantli odrekli reformaciji, tako da so ostali na Kranjskem.

V Beli krajini je imel protestantizem tudi pečat narodnostne pripadnosti. Podpirali so ga glagoljaši okoli Metlike, Ozlja in Ribnika. Tam je bil doma tudi Gregor Vlahovič, pridigar v

¹³⁴ Mlinarič, n.d., 1995, str. 1104.

¹³⁵ Ivan Vrhovec, Zgodovina Novega mesta, Ljubljana 1891, str. 72.

¹³⁶ Smole, n.d., 1985, str. 65; ARS, Vic. fasc. 3, šk. 65, str. 3.

¹³⁷ Torej iz Hrvaške (Koblar, n.d., 1 (1891), str. 40).

¹³⁸ Podlogar, n.d., 1921, str. 132; Reisp, n.d., 1990, str. 20.

¹³⁹ Pokorn, n.d.; Izvestja muzejskega društva II/44.

¹⁴⁰ Videmski ord.zapisnik; Koblar, n.d., 1891, str. 40.

¹⁴¹ Koblar, n.d., 1891, str. 56.

¹⁴² Koblar, n.d., 1 1891, str. 85 in 3 1893, str. 106.

¹⁴³ Žagar, n.d., str. 145.

¹⁴⁴ O T. Hrenu v SBL, str. 345. Vendar luteranskega plemstva niso izgnali pred koncem leta 1608, pod nadvojvodo Ferdinandom II. Ferdinand II. je bil cesar med letoma 1619–1637. Izgon protestantov so izpeljali šele med letoma 1618–1620 (Smole, n.d., 1982).

Metliki. Predikanti v Metliki so sprva sprejemali po 50 gld na leto, pozneje pa po 80 gld od mesta. V posvetnih in cerkvenih zadevah Bele krajine je gospodoval nemški viteški red. Konturji nemškega viteškega reda so bili, podobno kot drugi plemiči, naklonjeni luteranstvu. V Metliki so se sestajali krajiški hrvaški protestanti. Z vednostjo krajiškega poveljnika je bilo v Metliki nekakšno svobodno knjižno tržišče, predvsem za cirilske in glagolske knjige.¹⁴⁵

Žumberški uskoki so že pred letom 1568 pregnali katoliškega župnika iz svoje fare. Od začetka 17. stoletja dalje si je Tomaž Hren (1560–1639) zelo prizadeval za spreobrnitev žumberških uskokov v katoličanstvo. Poskusi so s Hrenovo smrtjo zamrli, čeravno se je več uskoških sinov visoko povzpelo v cerkveni hierarhiji, npr. Peter Dubravič, zagrebški škof med letoma 1618–1628. Uskoki so se čutili bližje fevdalcem kot podložniškemu razredu. Zato so tudi pomagali zatreti kmečki punt leta 1572/73.

6. URBAR GOSPOSTVA KOSTEL IZ LETA 1570¹⁴⁶

Urbarji so ohranjeni za slovensko ozemlje od 13. stoletja dalje. Do 15. stoletja so bili le popis posesti in zemljiške rente. Teh urbarjev za Kostel ne poznamo, saj so v celoti ohranjeni le reformirani urbar nadvojvode Maksimilijana I. iz leta 1494, urbar iz prve polovice 16. stoletja in novoreformirani urbar iz leta 1570. Ni se ohranil kostelski urbar iz leta 1603 ob zadnji veliki obnovi deželnoknežjih posestev pod nadvojvodo Ferdinandom.¹⁴⁷

Urbar je nastal po ustoličenju nadvojvode Karla podobno kot na drugih deželnoknežjih posestih. Nadvojvoda Karel je okoli leta 1566 dal ukaz komisarjem naj objezdijo deželnoknežja gospostva in popišejo posest, podložnike, dajatve, druge obveznosti ipd. Sestavili so nov urbar v treh izvodih, ki so jih odposlali zastavnemu imetniku Langenmantlu, nižjeavstrijski dvorni komori v Gradcu in kranjskemu vicedomu. Napisan je bil en izvod več kot v času nadvojvode Maksimiliana I. preden je leta 1508 postal cesar. V tisti dobi so sestavljali deželnoknežje urbarje v dveh izvodih za vicedoma in oskrbnika ali imetnika.¹⁴⁸

Datuma pojezde Kostela ne poznamo. Pojezda sosednjih Poljan je bila opravljena 23. 12. 1573, poltretje leto pred objavo urbarja.¹⁴⁹ Tako so pojezdo v Kostelu lahko opravili okoli leta 1567.

14. 5. 1603 je Kostel dobil nov reformirani urbar. Ferdinand II. ga je potreboval za pripravo prodaje posesti, ki jo je opravil 17 let pozneje.

Po smrti barona Langenmantla so leta 1681 napisali likvidacijski izvleček. Urbar iz leta 1694 je bil narejen ob prodaji Kostela Androcham. Dokument je bil popisan leta 1763, kot izgubljen pa se omenja med kostelskim kmečkim puntom leta 1766/1767.

¹⁴⁵ Dimitz, n.d., 1875, III, str. 150; Mlinarič, n.d., 1982, str. 209.

¹⁴⁶ ARS, Vic. I/48, lit.G XVI/3. Urbar obsega 77 neoštevilčenih strani A3 formata v trdi, mestoma poškodovani vezavi. Ves urbar je popisal en sam pisar, na koncu 8. 8. 1570 podpisan kot "obgemelter" Andre Khushaben. Besedilo je bilo nemško, pisano v renesančni gotski kurzivi. Pisec je uporabljal arabske številke. Izjema so dajatve kokošjih jajc, ki so bile večinoma označevane s stilizirano rimsko črko "X", na enem mestu tudi "V" (str. 51). Za število "1" je pisec uporabljal znak "j" (str. 51 in 53) ali kar prazen prostor (str. 28 in 65). Znak "+" (str. 64) je bil uporabljen namesto današnjega "1/2" (Simonič, n.d., 1939, str. 74 ob analizi urbarja urada (Kočevska) Reka za leto 1498, n.d.). Okrajšav je bilo malo: vijuga na koncu besede (-der), vijuga za zadnjo črko besede (-en). Urbar še ni bil objavljen. Uporabila sta ga Umek (n.d., 1982), Žagar (n.d., 1983) in Makarovič (n.d., 1989, str. 12).

¹⁴⁷ Umek, n.d., 1982, str. 311–314. Ohranjen je le prepis dela urbarja v ARS, Dež.glav, Rub.Publ.Polit., šk. 42, nepaginirano.

¹⁴⁸ Umek, n.d., 1982, str. 312 in 313; Kos, n.d., 1991, str. 20 in 87.

¹⁴⁹ Kos, n.d., 1991, str. 88.

Dediči Langenmantlov so imeli zakupniško pravico do deželnoknežje posesti Kostel. Njeni podložniki, zemljišča, živina in dajatve od Kužlja do Podsten so bili popisani na straneh 2–54 urbarja.

Dajatev v jajcih je bila pogosto označena z znakom podobnem črki „C“. Oznaka bi lahko pomenila ducat (12). Verjetneje gre za stiliziran zapis rimske desetice (X). V prid zadnji domnevi so zapisi pri polovičnih hubah, ki obsegajo vedno po 5 in ne morda 6 jajc. Prav tako je bila letna dajatev 10 jajc običajna leta 1494 in se je bržkone ohranila tudi 76 let pozneje, čeravno se je obseg nekaterih drugih dajatev (les za kurjavo in denarne dajatve) medtem spremenil. Na gospodstvu Kostel je bilo treba leta 1570 celo hubo orati 3–6 dni in kositi 3–5 dni. Polovično hubo so orali 2–4 dni in kosili prav tako 2–4 dni. Poleg hube je bila v urbarju uporabljena tudi posestna enota vrt, podobno kot v Kamniku (1570) in Krškem (1571).¹⁵⁰

Na strani 70 je bila definirana vrednost libre, najprej kot 20 ss (soldov), nato kot 13 krajcarjev in 1 črni pfenig.¹⁵¹

Med 64,5 hubami v Kostelu sta bili leta 1570 tudi dve opusteli.¹⁵² Leta 1494 ni bilo naseljenih hub. Podobnih pojavov je bilo več v Beli krajini. Glavni povod za opustelost so bili turški vpadi, ki niso le fizično, temveč predvsem psihično izčrpavali prebivalstvo.¹⁵³

Morebiti so pod gospodstvo župnije spadale tri hube pri Fari in bržkone 4 v Slavskem Lazu, ki jih urbarji pred letom 1681 sploh niso omenjali, razen morda med krčevinami leta 1494. Po Langenmantlovem pismu 2. 10. 1577 vemo, da je Slavski Laz obstajal že v 16. stoletju, Anton Štefančič, rojen pri Fari ali v Slavskem Lazu pa je bil posvečen v duhovnika leta 1592.¹⁵⁴ V Poljanah in v Beli krajini je bilo več hub in vasi, ki niso bile podložne domačemu gospodstvu.¹⁵⁵

Na strani 55 je bila popisana polovica hube z vinogradom na steni nad Kolpo. Obdeloval ga je Fabijan Jarey, podložnik iz Podsten, katerega kmetija je bila popisana na 54. strani. Njegova kmetija skupaj z vinogradom ob bregovih Kolpe je tako obsegala poldrugo hubo. Podobno je imel le še Stefan iz Novih sel hubo v Jesenovem Vrtu ter del hube v Novih selih. Podložniki z več kot eno hubo so bili redki tudi na gospodstvu Metlika leta 1593, kjer je bilo sicer tudi nekaj 3/4, 1/3 in 1/4 hub, kot jih v Kostelu leta 1570 ne zasledimo.¹⁵⁶

Na str. 56 so bili popisani Filip, Peter, Fabe in Marko Vishar, ki so imeli celo hubo v Stelniku s 5 orali njiv, 4 orali pašnikov, 6 voli, 2 kravama, 7 telicami ter 10 ovci in kozami. Za to hubo so plačevali hubno desetino: 1 voz sena z dveh travnikov in 4 mernikov prosa.¹⁵⁷ Fabe Vishar je obdeloval tudi četrtno zeliščnega vrta, za katerega je plačeval po 12 soldov in 4 kokoši na leto.

Peter in Filip sta plačevala od drugih treh (četrtn) zeliščnega vrta po 36 ss. Za župnika sta dajala še 6 mernikov ovs. Župnik je torej imel konja. Glede na to, da so oves morali dajati podložniki iz Stelnika ob trgu Kostel, je leta 1570 župnik gotovo bival na gradu. Tja

¹⁵⁰ Umek, n.d., 1982, str. 314.

¹⁵¹ Denarič, enako razmerje navaja tudi Kos, n.d., 1991, str. 165–166.

¹⁵² Huba Tomasa Maltza (str. 7) in huba Gregurja Zolnarja (str. 28) s tiste izmed treh hub v vasi Dren, ki je pozneje postala vas Colnarji. Podložniki so bili v urbarju iz prve polovice 16. stoletja vpisani s priimkom Mauter. Sredi 16. stoletja so se verjetno izselili iz Kostela, podobno kot Lisci in Panjani, saj jih ni v urbarju iz leta 1570. Vendar so se pozneje v Kostel zopet vrnili in so tu še danes s priimkom Colnar.

¹⁵³ Kos, n.d., 1991, str. 117.

¹⁵⁴ Koblar, n.d., 1891, str. 40.

¹⁵⁵ Kos, n.d., 1991.

¹⁵⁶ Kos, n.d. 1991, str. 106.

¹⁵⁷ Po 18,48 l, glej Kos n.d., 1991 str. 171.

se je preselil že luteran Janez Weixler med letoma 1560–1563 zaradi turške nevarnosti. Po Weixlerjevem odhodu na Dolenjsko leta 1563, do nastopa luterana Jerneja Fabra leta 1598, je cesar 16. 6. 1567 podelil župnijo Kostel katoliku Matiji Hudikovcu.¹⁵⁸

V vasi Stelnik so tudi pred uskoško naselitvijo kmetovali Visharji. Leta 1494 je bil tu Janez, sin Maltsha (Matije) Visharja. Tu je upravljal s Panjanovim mlinom, tako da je imel 2 hubi. Leta 1570 Visharji niso imeli več mlina. K mlinu tudi ni več spadala posebna huba. Vendar je mlin bržkone upravljal nekdo drug. Že leta 1494 sta imeli obe hubi v Stelniku posebni dajatvi, saj sta edini v Kostelu oddajali po 200 rib na leto. Gotovo tudi priimek podložnikov v Stelniku izvira iz njihovega poklica, saj so bili verjetno tudi neke vrste ribiški čuvaji. Pozneje se je njihov priimek lahko poslovenil v Ribič. Izključno pravico ribolova je imel zastavni imetnik gradu tako za potoke, kot za Kolpo. Ribolov v potokih se v Kostelu leta 1570 ne omenja. Vendar je verjetno graščak dovoljeval ribolov v Kolpi tudi drugim, gotovo za plačilo.¹⁵⁹ Od sodnega spora leta 1731 dalje je imela vsaj delno pravico do ribolova tudi župnija.¹⁶⁰

Ribiči so bili zapisani kot kajžarji leta 1681, ko vas Stelnik ni bila zapisana med dolžniki graščine Kostel. V začetku 18. stoletja so se Ribiči naselili v Podstenah, Banji Loki in predvsem v Zapužah, kjer so bili dolžniki graščine leta 1759. Pozneje so izginili iz Kostela, da bi se v novjšem času zopet naselili na Hribu. Priimek Vishar v tej obliki po letu 1570 ne zasledimo več v Kostelu. Podobno obliko Vučjak najdemo v trgu Kostel, priimek Vičič pa pozneje v Novih selih.

Sočasno gospodarjenje več enakovrednih oseb je bilo v teh prostorih prvič izpričano v treh primerih v urbarju Turjak za leto 1485. Leta 1494 je bilo v Kostelu 14 takšnih primerov, med njimi nobeden s tremi ali več enakovrednimi naseljenci na hubi. Dva podložnika na isti hubi v Vasi sta bila zapisana kot brata,¹⁶¹ na sorodstvo pa kažejo tudi zapisi oblike „Lucas des Fabian Sun” v poznejši vasi Rajšole. Na Vrhju sta bila vpisana dva vlaha. Polovica hub s po dvema vpisanima podložnikoma je bila nova, med njimi so bile 4 označene kot krčevine (Rewtter) brez imena vasi. Med temi krčevinami se lahko skrivajo tudi poznejše vasi Fara (naseljenec Juswsun), Slavski Laz (dva naseljenca Panjana) itd.

Leta 1570 je imelo že 36 od 64 kostelskih hub vpisanih več enakovrednih podložnikov, med njimi dve po tri in zgoraj opisana v Stelniku celo štiri enakovredne podložnike. Podobno je bilo v tem času tudi v gospostvu Poljane, kjer je imelo po urbarju iz leta 1576 po več gospodarjev 87 od 176 kmetij (49,4%). Vsaj v tretjini teh poljanskih kmetij so na isti gospostvarili sorodniki z enakimi priimki. Manj kmetij z več gospodarji je bilo v gospostvu Metlika: 29,8% leta 1593 in 13,1% leta 1610. Razen pri uskokih v Žumberku ni šlo za združništvo.¹⁶² Določitev o dedovanju kmetije po eni sami osebi je povzročila skupno gospodarjenje. Do 18. stoletja, ko je bilo mogoče kmetije deliti, je večina skupnih gospodarstev razpadla.

Na strani 57 so bile popisane hube, katerih pravica uporabe, vinska desetina in deseti del vseh žit je pobiral graščak. Župniji je pripadala tretjina desetine. Na straneh 58–70 je sledil popis novih hub, tokrat v nasprotni smeri od severa proti jugozahodu, od Drežnika do Srobotnika.

¹⁵⁸ Pokorn, n.d.; ARS, Vic. fasc. 5, šk. 65.

¹⁵⁹ Kos, n.d., 1991, str. 137.

¹⁶⁰ Po Žagarju (n.d., str. 91) naj bi bilo ribištvo v Kostelu do zadnje svetovne vojne v graščinskih rokah, delne pravice pa je imela tudi župnija.

¹⁶¹ Urbar, 1494, n.d., str. 6.

¹⁶² Kos, n.d., 1991, str. 110–111.

Na strani 60 je bil popisani Stefan iz Novih sel in Steyerer, morda iz vasi Štajer. Imela sta eno hubo v Jesenovem vrtu s štirimi orali njiv in prav toliko pašniki. Stefanova živina je bila popisana že pri njegovi hubi v Novih selih, Stayererjeva pa ne.¹⁶³

Zapis o mlinih na Kolpi in na potokih¹⁶⁴

Skupno je bilo leta 1570 v Kostelu 14 mlinov: 4 na Kolpi, 6 na potokih in 4 nelocirana. Sočasni urbar deželno knežjega gospostva Poljane iz leta 1576 je imel vse mline ob potokih locirane, ob Kolpi pa ne. Za razliko od kostelskega, poljanski urbar ni popisal mlinov ob Kolpi ločeno od mlinov ob potokih. Dajatve v Poljanah so bile zapisane v krajcarjih, v enem primeru tudi v kiblah ovsu in kopunih. Dajatve kostelskih mlinarjev so bile zapisane v soldih, v enem primeru tudi v kokoših. V Kostelu in Poljanah ni bilo mlinov, ki bi dajatve poravnali v moki. Čeprav so bila imena nekaterih mlinarjev popisana tudi med podložniki, ni gotovo, da gre za iste osebe. Tako ne vemo, ali so se mlinarji lahko preživljali le s svojim poklicem.

Poljanski urbar ni vseboval tehničnih podrobnosti o mlinih, kostelski pa eno samo. Nekateri poljanski mlini ob potokih niso plačevali dajatev zaradi stalnih vznemirjanj martolozov v poletnih nočeh. Zapisane so bile samo lokacije mlinov brez mlinarjev,¹⁶⁵ saj so bili bržkone opuščeni. Tudi ta podatek priča, da so bili martolozji predvsem obmejni razbojniki.

Po dva mlina so imeli v Kostelu: Bros Stanfel,¹⁶⁶ Lienhardt (oba ob Kolpi) in Jože Gladič na potoku in skupaj z Antonom Lienhartom z dvema vrhnjima kamnoma, nelocirano. Edina dva bližnja mlina na potoku sta danes pri Grbcu, pred 2. svetovno vojno Krkovo št. 5.

Mlini na potokih so bili v: Grivcu, Vasi, Potoku, Jakšičih (2), pri Grbcu (2), pri Žagi (tudi ob Kolpi), v Dolenjem Potoku (Lukesci) in v Ajblju. Ob kostelskih potokih je mlelo 8 do 10 mlinov.

Mlini na Kolpi so bili v: Srobotniku, Kužlju, Petrini, Slavskem Lazu, Brsniku, Mavercu, Gorenji Žagi (Loge), Dolenji Žagi (Lobič Malinca) ter v Žlebih in Grgljih, ki sta občasno spadala pod gospostvo Poljane. Skupaj je na območju Kostela delovalo 6 do 9 mlinov ob Kolpi.

Leta 1494 so mlinarji mleli: pri Petrini ali Pirčah, v Vasi (2 različna mlinarja), Jakšičih (2 mlina istega mlinarja), Tišenpolju (Grbac), Novih selih, Banji Loki, Ajblju, Rajšolah, Zapužah (2 različna mlinarja) in Stelniku (2 mlina istega mlinarja). Skupaj je bilo prav tako 14 mlinov, med njimi en sam zagotovo ob Kolpi v Pirčah ali Petrini. Domnevamo, da leta 1494 mlinarji niso bili naseljeni ob mlinih na Kolpi. Živel so npr. v Banji Loki ali Novih selih. Ob primernem vremenu so se spustili h Kolpi in uporabljali mlin. Morda si niso še znali zgraditi primernih bivališč, ki bi bila varna pred jesenskimi in pomladanskimi poplavami Kolpe.¹⁶⁷ Tako se, z izjemo Sapnika leta 1494 in Brsnika (1494, 1570), v urbarjih pred letom 1681 ne omenja nobena izmed vasic ob Kolpi vzhodno od Vasi (Fara, Slavski Laz, Maver, obe Žagi, Žlebi, Grglji).

¹⁶³ Od hube sta plačevala po 5 Libd (libernikov=120 ss) in 14 ss (soldov), prašiča z jagnjetom, en prevoz tovara vina težkega cca 150 kg, 4 mernike prosa po 18,48 l (Kos, n.d., 1991 str. 171), 10 jajc in 14 tovorov po 150 kg lesa za kurjavo.

¹⁶⁴ ARS, Vic. I/48, lit.G XVI/3, str. 71.

¹⁶⁵ Kos, n.d., 1991, str. 285.

¹⁶⁶ Ob Kolpi in ob potoku. Edina možna lokacija je današnja Gorenja Žaga.

¹⁶⁷ Septembra 1552 so poplave odnesle ali potopile vse mline med Vinico in Metliko (Simoniti, n.d., 1991, str. 214), bržkone tudi v Kostelu.

Po Franciscejskem katastru iz leta 1833 so severovzhodno od občinskega središča pri Fari ob Kolpi delovali trije podkolesni zidani mlini z vrhnjimi kamni.¹⁶⁸ Ni omenjeno, da bi imel kateri mlin dva vrhnja kamna.

Desetina

Prebivalstvo je izpolnjevalo svoje obveznosti s plačilom 20 do 30 in celo 34 starov ljubljanske mere¹⁶⁹ ob ugodnih letinah, ko ni bilo prevelikih padavin. Ob slabi letini so dajali le polovico ljubljanskega stara. Od vrtov so dajali različno, med 4 do 6 in 7 starov ovsa, 9 kokoši in 9 čehulj prediva.¹⁷⁰ Čebelji panji so bili za 6 let oproščeni vsake davščine.¹⁷¹

Dajatve od točenje vina (v gostilnah)

Kdor je imel skozi celo leto vinotoč, je bil dolžan letno plačati 2 do 3 libre od svojega dobička, v dobrih letih več, ob stiskah pa manj.¹⁷² Kdor je celo leto točil vino, se je moral uradu oddolžiti tudi z darili, in sicer je moral dati vsakemu uradniku po četrtno vina ali 2 ss.

Činž od vrtov

Zaradi oboroženih ljudi in vsakodnevnega vznemirjanja martolozov je bila opuščena polovica grajskih obdelovalnih površin. Tako je tudi ob znižani najemnini 7 do 8 oziroma 10 in 16 krajcarjev primanjkovalo ljudi na gradu in so morali vzdrževati in prehranjevati oborožene najemnike.

Kaščni činž za postavljeno kaščo znotraj trško-grajskega obzidja-tabora¹⁷³

Za pravico uporabe kašče v trgu Kostel so morali podložniki s Kočevskega ali Hrvaškega plačevati letno po 4 mere ovsa. Teh kašč je bilo 27 leta 1570, vendar je pogosto prihajalo do sprememb v številu.

Od pravice za domce¹⁷⁴ v trgu Kostel ni nihče plačeval ničesar razen Heronima Urbanitscha po 16 kr in Antona Krischetitscha po 8 kr.¹⁷⁵

¹⁶⁸ Catastral Schaetzsungs, elaborat der Gemeinde Farra, 1833, ARS, fasc. 52. št. 3.

¹⁶⁹ po 30,28 l (Kos, n.d., 1991, str. 172–173).

¹⁷⁰ Harzehling, 280 g (Kos, n.d., 1991, str. 175).

¹⁷¹ Tudi danes imamo v Kostelu dobro letino v sušnih letih. Prve davke na pridelek čebel v Kostelu so zapisali šele v župnijskem urbarju za leto 1768, skoraj 200 let pozneje.

¹⁷² Letna dajatev od vinotoča v Kostelu je bila leta 1570 okoli 10 g srebra. Podoben znesek so plačevali tudi po urbarju urada (Kočevska) Reka leta 1498 (n.d.) ob upoštevanju inflacije, navedene v Kos, n.d. 1991, str. 166–167.

¹⁷³ ARS, Vic. I/48, lit. G XVI/3, str. 73. Boris Golec je 20. 8. 1998 opozoril tudi na podoben sočasen kaščni činž za kašče v mestu Kočevje po urbarju iz leta 1574.

¹⁷⁴ Milko Kos, Srednjeveški urbarji za Slovenijo, Urbarji slovenskega primorja, Ljubljana, 1954 (2.del), str. 259 in 266.

¹⁷⁵ 1 kr = 3 črne denariče, bržkone ne 1 Tl = funtov soldov = 240 soldov = 480 čr.den, kar bi bila gotovo prevelika dajatev za vrt ob gradu.

Mitnica

Mitnica v Kostelu je pripadala graščini. Dobro je poslovala v mirnih časih, ko so zaračunavali po tri do štiri srebrne gld. Pred časom pa so zaračunavali le po en srebrni gld. Prejšnje leto (tj.1569) je mitnica prinesla 47 Tl dohodka.¹⁷⁶

Pridobivanje pepelike iz bukovega lesa

Kostelski podložniki niso imeli nobenih hribov (Albmen) razen posameznih ob kmetijah. Tudi najmanjšo živino so morali imeti v varstvu pri svojih gospodih in knezih, ki so varovali hube. Na Hrvaškem so pod pritiskom nezanesljivih okoliščin zapuščali vedno večja prostranstva. Grof Zrinjski je ugotavljal, da se prebivalstvo na Hrvaškem od leta do leta zmanjšuje.

Pepeliko kot surovino za steklo in porcelan so pridobivali z žganjem bukovega lesa. Takšna oblika gospodarjenja z gozdom je bila omenjena tudi v urbarju urada (Kočevska) Reka za leto 1498¹⁷⁷ in v urbarju gospostva Poljane leta 1576 poleg drugih opravil v gozdu.¹⁷⁸ V Kostelu in na sosednjem Hrvaškem se je v času urbarja iz leta 1570 pridobivanje pepelike opuščalo zaradi turških napadov, ki so povzročali opustelost.

Tlaka

Podložniki s celih hub so bili dolžni celo leto pomagati zemljiškemu gospodu. Morali so opraviti po eno oranje z brananjem spomladi in jeseni. Domnevno naj bi vsakič zorali po en oral. Torej so bili dolžni skupno po dva dni oranja na leto ter še enkrat toliko brananja.

Obvezen je bil tudi en dan košnje na leto. Pokošeno so morali posušiti in pripeljati na grad. Skupaj so imeli s tem okoli dva dni dela, odvisno od razdalje do gradu. En dan v letu so morali tudi ograjevati, bržkone za zaščito njiv pred živino. En dan je bil posvečen pletju oziroma okopavanju. Po en dan je bilo treba žeti ter en dan tretji lan.¹⁷⁹ Skupno so podložniki od cele hube opravljali okoli 10 dni tlake za graščino na leto.

Vprašanja prevoza lesa so bila rešena različno za posamezne hube. Vsaka huba je morala opraviti prevoz v urbarju zapisanega števila tovorov drv. S to ureditvijo je gosposka gotovo pridobila več kot s splošno uredbo o tlaki podložnikov v gozdu iz leta 1494. Podložnikom so med tlako dajali po kos kruha vsak delovni dan. Ob košnji je bila kruhu dodana tolšča.

Pri tovorjenju vina (Weinfart) so podložniki dobivali za prevoz vsakega tovara (SSS) po štiri četrtine vina. Poleg tlake so morali tudi stražiti svoje vrtove pred roparji, bržkone predvsem martolozii.

¹⁷⁶ Slb gld(srebrni goldinar) = 60 kr = 19,4 g srebra po Kosu, n.d., 1991, str. 167. Nevarnost so bili bržkone napadi Martolozov. Zapis denarne enote je nenavaden. Zapisan je letni dobiček mitnice 47 Tl ali okoli 2,5 kg srebra, ne pa količine in vrste tovorov, ki so jih skozi mitnico pretovorili.

¹⁷⁷ N.d., str. 49.

¹⁷⁸ Kos, n.d., 1991, str. 306–307.

¹⁷⁹ Umek, n.d., 1982, str. 317.

Pridobivanje lesa v Kostelu leta 1570

Za lastne potrebe so podložniki brez odškodnine deloma uporabljali gozd Orlik, ki je pripadal gospostvu.¹⁸⁰ Prepovedana jim je bila preprodaja lesa. Podobno je bilo tudi na belokranjskih gospostvih, kjer so med letoma 1576–1616 na gospostvu Poljane izkrčili precej novih površin.¹⁸¹ V Kostelu so krčili predvsem pred letom 1494, saj je bilo v urbarju za leto 1494 kar 9 hub zapisanih kot „Krčevine“. Po letu 1570 so izkrčili predvsem prostore za nove vasi in obdelovalne površine ob Kolpi, verjetno na območju Fare, Slavskega Laza, Maverca in sodobne Žage. Orlik (tudi Orlek) je 800 m visok hrib nad Faro. Gozd na tem območju je pozneje dobil ime po tamkajšnji vasi Stružnica, ki je kot gozdarsko naselje za lovskim gradičem nastala šele v 18. stoletju.¹⁸² Po dogovoru z graščakom so morali kostelski podložniki pozimi prevažati les s konji iz hrvaških posesti grofa Zrinjskega.¹⁸³

Visoki lov v Kostelu

Leta 1570 na področju gospostva Kostel že več let ni bilo nobene divjačine s kožo uporabno za podložnike. Grof Zrinjski s Hrvaške je v zadnjem tamkajšnjem pogonu dobil jelenjo kožo ter glavo prašiča, katere polovica je pripadla „imetniku gradu Grafenwarth“, torej Langenmantlu. Ježo in streljanje so dopuščali le visokim gospodom. Pomotoma se je dogajalo, da so lovci prišli na hrvaško stran Kolpe v področje grofa Zrinjskega, ki jim je milostno dopuščal napake pri lovu ali ribolovu.

Ribolov v Kostelu leta 1570

Ljudje so zvečine ribarili na deroči hrvaški strani Kolpe. Brzice so bile leta 1570 na hrvaški strani ker so bili na kranjski strani vsi jezovi mlinov, konec 17. stoletja tudi žag.¹⁸⁴ V kostelskem urbarju iz leta 1570 je bilo izrecno zapisano, da so bile ribe le v Kolpi, čeprav so v gospostvu Poljane leta 1576 omenjene tudi v potokih, ki jih tudi v Kostelu ni malo. Poznali so tri načine ribolova. Na mrežo so smele loviti le osebe z graščine. Podložniki so smeli loviti le s trnki in vršami. Uporaba šila in smodnika ni bila dovoljena.¹⁸⁵

Pozneje v drugi polovici 19. stoletja je bil v Kostelu zelo donosen lov rakov. Nekateri so z njim celo obogateli, npr. poznejši trgovec z vinom Jakob Jakovac iz Lobič Malence (Dolenja Žaga). Proti koncu 19. stoletja je račja kuga pomorila rake.¹⁸⁶

¹⁸⁰ Umek, n.d., 1982, str. 318.

¹⁸¹ Kos, n.d., 1991, str. 134.

¹⁸² Na dražbi leta 1754 je Michelangelo Zois kupil lovišča visokega lova na Dolenjskem razen na Auerspergovem fidejkomisu (Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, Zgodovina agrarnih panog I, Ljubljana 1970, str. 489–490). Morda je zakupil tudi kostelska lovišča s Stružnico.

¹⁸³ ARS, Vic. I/48, lit. G XVI/3, str. 75.

¹⁸⁴ Na hrvaško stran so prenesli le del jezua nad današnjo Žago (po pripovedovanju nekdanjega mlinarja Janežiča iz vasi Žlebe v Kostelu, september 1997). Danes so jezovi zvečine porušeni, tako da so brzice tudi ob slovenski obali.

¹⁸⁵ Umek, n.d., 1982, str. 318.

¹⁸⁶ Žagar, n.d., 1983, str. 91.

Kostelsko deželno pravo leta 1570¹⁸⁷

Deželno pravo se je raztezalo od poljanskega deželnega prava na Kolpi v smeri znanih močnih korenin tise, in nato navzgor po Kolpi ob hrvaški meji vse do Srobotnika. Od Srobotnika je šla meja čez veliko steno proti vasi Tiefenbach (Dolnja Briga), ki je že pripadala gospodstvu Kočevje. Od tam je potekala naprej do gozda Orlik (Orlek). Nato je meja padla na sedlo nasproti kostelskim kmetijam. Cel gozd Orlik je pripadal Kostelu po zemljiškem in deželnem pravu. Meja je nadalje potekala po redko naseljenem ozemlju do vasi Skril (Škrilj) in Fliegender (Muha vas), ki sta pripadala gospodstvu Kočevje. Od tu se je v smeri korenin tise meja nadaljevala naprej proti poljanskemu deželnemu pravu.

Deželno pravo graščine Kostel je obsegalo ozemlje od korenin tise dve milj daleč do visokih sten Srobotnika in naprej proti Tieffenbachu, Hameraw (Moravi), Skrilu in Fliegenderu še dve ali tri milje. Znotraj deželno-pravnega reda na Kranjskem je imelo tudi uredbo cesarskega krvavega razsodišča.

Trikrat omenjen toponim „znane močne korenine tise“ je bil omenjen tudi pri obravnavi deželnega prava sosednjega gospodstva Poljane leta 1576. Tise so bile severozahodno od Spodnje Bilpe, vendar natančne lege danes ni mogoče določiti.¹⁸⁸

Kostel je imel privilegirano deželsko sodišče s cesarskim krvavim razsodiščem, medtem ko so sosednje Poljane imele vseskozi le nepriviligirano deželsko razsodišče. Lastni krvni sodnik gospodstva Metlika je bil odpravljen leta 1374.¹⁸⁹ Gotovo tudi manjši trg Kostel ni vzdrževal lastnega krvavega sodnika. Podrobnosti o delovanju sodišča ne najdemo v kostelskem urbarju iz leta 1570, medtem ko je sosednje poljansko sodišče obravnaval urbar gospodstva Poljane 6 let pozneje.

7. DRUGI DOKUMENTI O KOSTELU IZ LETA 1570¹⁹⁰

Leta 1570 so na dvanajstih straneh popisali tudi sedem dokumentov graščine Kostel. Večina se je začela z naštevanjem posesti in naslovov habsburških cesarjev,¹⁹¹ končevala pa s podpisom cesarja ali njegovih uradnikov.¹⁹² Vsi dokumenti so omenjali zakupnike gospodstva Kostel.¹⁹³

V literaturi je bil do sedaj uporabljen le prvi (A) dokument,¹⁹⁴ ki je potrjeval, da je cesar Maksimilian za posojilo 2000 renskih gld oddal Pranbergerju gospodstvo Kostel v oskrbo in

¹⁸⁷ ARS, Vic. I/48, lit. G XVI/3, str. 76.

¹⁸⁸ Eiben wurden (Kos, n.d., 1991, str. 294). Toponim "tisa", povezan s pradednim izročilom, se danes omenja nad vasjo Krkovo, ki pa gotovo ni ležala ob meji Kostela (po pripovedovanju Mihe Klariča iz vasi Krkovo leta 1996).

¹⁸⁹ Kos, n.d., 1991, str. 97.

¹⁹⁰ Graffenweriher vel Costler Urbarialia. Rubrica Cammerale et Urbariale (ARS, Vic. fasc. I/48, lit. G. XVI/3, šk. 83, 1570).

¹⁹¹ Maksimilian I. 1492–1519 (1(A) in 2(B) dokument); Ferdinand I. 1556–1564 (4, 5 in 6 dokument), nadvojvoda 1521–1556; nadvojvoda Karl II. (štajerski) 1564–1590 (7(G). dokument); nadvojvoda Filip I. 1494–1506 (omenjen v 1(A) dokumentu).

¹⁹² H. Willeiger (1. in 2. dokument); deželni glavar kranjski (7. dokument, v 3. dokumentu podpisan kot Jorg von Georg); Kraljevska komisija v sestavi: Blaž Jolizl (1. in 2. dokument); Simon von Vugerstach (samo 2. dokument) in H. Willeiger (1. in 2. dokument); Kristoph von Khainach (6. dokument).

¹⁹³ Mihael Pranberger omenjen v 1. in 3. dokumentu; Langenmantl omenjen v 5. dokumentu v zvezi s 300 gld, omenjen v 6. dokumentu, v 7. dokumentu naveden kot Adam Langenmantl; Sigmund Lamberger, naveden v 2. dokumentu.

¹⁹⁴ Simonič, n.d., 1939, str. 75.

zakup do odkupa. Prej je posest imel v najemu Gašpar Ravbar od leta 1493 do svoje smrti leta 1497. Leta 1490 je G. Ravbar dobil tudi gospostvo in grad Postojno, leta 1491 pa kočevsko gospostvo. Za njim so zakup Kostela dedovali Janez, Nikolaj in Erazem Ravbar.

Nikolaj Ravbar je bil leta 1478 cesarski kapitan v Trstu. Gašper Ravbar je bil med letoma 1530–1576 posestnik gospostva Kravjek. Erazem Ravbar je bil uskoški glavar leta 1531, ob poskusu naselitve uskokov v Kostel. Po drugih virih je bil tedaj uskoški glavar Nikolaj Thurn. Erazem Ravbar je bil tudi zastavni gospod Planine pri Rakeku leta 1556.¹⁹⁵

Arhiv vicedoma vsebuje prepis dokumentov iz leta 1570 o zakupu posesti Kostel po Mihaelu Pranbergerju in Adamu Langenmantlu ter iz drugih virov neznanem Kristoffu Wericheru. Od tod in iz drugih podatkov je mogoče sestaviti naslednjo preglednico leta 1570 popisanih dokumentov o Kostelu:

Oznaka (in strani) dokumenta	izdal cesar, nadvojvoda	datum	zakupnik ali lastnik	zakupnina	opombe
A (1–3)	Maksimilian I. (cesar 1508–1519)	1504	M.Pranberger	2000 renskih gld	Ravbarju
B (3–4) C (4–6)	Maksimilian I.	1504	Pranberger Pranberger	100 gld	Jorges popis terjatev dolgov, opreme
D (4–7) E (7–9)	Ferdinand I. Ferdinand I. (cesar 1556–1564)	januar 1527	Kristoff Wericher Adam Langenmantl	200 gld 200 gld v dveh obrokih	
F (10–12)	cesar Ferdinand I.	20.3.1563	Adam Langenmantl	300 gld	
G (12)	nadvojvoda Karel II.	april 1563	Adam Langenmantl	150 gld	
„H“ (13)	cesar Maksimilian I.		Michael Pranberger		izstavno pismo zanj

8. SKLEP

Ohranjeni viri iz 16. stoletja so za Kostel razmeroma bogati v primerjavi z drugimi področji poseljenimi s Slovenci. Posebno uporaben je urbar iz leta 1570, saj poleg dajatev vsebuje tudi popis kostelske živine. Ta izjemen vir nam je omogočil vpogled v kostelski vsakdan v dobi turških vojn, kmalu po poskusih organiziranih naselitev uskokov

Za to objavo sem priredili drugi del disertacije branjene leta 1999 pred komisijo v sestavi akad. dr. Vasilij Melik, dr. Janez Cvirn in dr. Vasko Simoniti, ki se jim za njihovo pomoč najlepše zahvaljujem.

¹⁹⁵ Simonič, n.d., 1939, str. 69. Maksimilian I. je vladal kot cesar med letoma 1508–1519. Maksimilian II. je vladal med letoma 1564–1576. Po objavljenih dokumentih je imel Pranberger (Preinperger, Pramperger) kostelsko gospostvo v zakupu vsaj med 10. 5. 1504 in letom 1515. Pranbergerja v Kostelu ni bilo več v tridesetih letih, ko je najemnik gospostva Langenmantl nasprotoval nadaljnjem naseljevanju uskokov v Kostel. Zato gre v dokumentih gotovo za Maksimiliana I. Ferdinand je bil pomemben organizator obrambe pred Turki že dolgo pred svojo izvolitvijo za cesarja leta 1556. Leta 1527 je bil Ferdinand I. izvoljen za hrvaškega kralja in je tako prevzel konkretne obveznosti za obrambo pred Turki (Mlinarič, n.d., 1982, str.189). Leta 1526 je Ferdinand I. od samostanov zahteval izročitev cerkvenih dragocenosti za obrambo pred Turki. 24. 11. 1526 je Ivanu Kobasiću, lastniku gradu Berekovič pri Bihaću, dal grad Žumberk s pripadajočim gospostvom. Tam je Kobasić od konca leta 1530 dalje sprejemal uskoške naseljence, s katerimi je imel pogosto tudi sam težave (Mlinarič, n.d., str. 190). Ferdinand I. in cesar Karl V. (1519–1556) sta leta 1547 sklenila premirje s Turki (Mlinarič, n.d., str. 184).

9. UPORABLJENE OKRAJŠAVE:

- ARS = Arhiv Republike Slovenije v Ljubljani.
 Dež. glav. = II. Arhivi vrhovnih organov oblasti za Kranjsko, Deželno glavarstvo.
 Vic. = Arhiv vicedomskega urada za Kranjsko.
 RDA = Terezijanski kataster za Kranjsko, Rektifikacijski dominikalni akti (Vic. fasc.150, Kostel).
 LSM = Letopis Slovenske matice v Ljubljani.
 MHK = Mitteilungen des historischen Vereins für Krain.
 MMK = Mitteilungen des Musealvereines für Krain, Izvestja muzejskega društva, Ljubljana.
 n.d. = navedeno delo, velja tudi za dela citirana v ZČ 53 (1999) str. 295–323.
 SLA-H = Steiermärkischen Landesarchiv Graz, Sachabteilung der Hofkammer.

S u m m a r y

Kostel during the attempted uskok settlements in the middle of 16th century

Stanislav Južnič

By using some archival sources for the first time the article deals with conditions of the Kostel manor between the urbar from the first half of the 16th century up to time of the urbar for the year 1570. The last one is the most useful because it also contained the data about subjects' cattle besides their taxes. The economy and most of all the agricultural production and mills in Kostel were discussed and the changes in time were described.

By the comparison of preserved urbars of the Kostel manor dated in 1494, in the first half of 16th century and in the year 1570 we described economic and ethnic situation before, between and after attempted Uskok settlement. We also discussed the simultaneous Turkish assaults and spread of Protestant faith in Kostel.

We found that assertions about total evacuation of the Kostel manor in late twenties must have been overestimated to rise the Emperor's aid and the possibilities of Uskok settlement. We explained the limited success of settlement by the opposition of lease holder and his subjects, and also by the influence of economic situation in Gorski Kotar of that time.

The Kostel castle was described as important center of the Protestant faith. We noticed, that in the second half of 16th century as much as four different religions were present in the Kostel manor and its neighborhood: the traditional Catholicism, the new Protestant faith of the lease holder and the priest, the Orthodox faith of some Uskok groups and the Moslem faith of bands around the border, that frequently attacked the Kostel manor. Different faiths of 16th century were supplemented by the centuries of political border with Croatia on the south and the linguistic border with German Gottscheers on the north of the Kostel manor.